

Groeps grootte in het vo

GROEPSGROOTTE IN HET VO

Auteurs:

Kees van Bergen
Marja Paulussen-Hoogeboom
Annemieke Mack
Hedwig Rossing
Yfke van der Ploeg

RegioPlan
Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 - 5315315
www.regioplan.nl

Amsterdam, december 2016
Publicatienr. 16111

© 2016 Regioplan, in opdracht van het ministerie van OCW.

Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Regioplan.

Regioplan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding voor het onderzoek.....	1
1.2	Doel en onderzoeksvragen	1
1.3	Werkwijze.....	2
1.4	Leeswijzer	4
2	Het bepalen van de groeps grootte	5
2.1	Inleiding.....	5
2.2	Beleid rondom het formeren van groepen	5
2.3	Factoren die de groeps grootte beïnvloeden	10
2.4	Kansen en mogelijkheden van de Wet onderwijstijd vo en van de inzet van ICT	14
3	Feitelijke situatie rondom groeps grootte	17
3.1	Inleiding.....	17
3.2	Algemeen beeld.....	18
3.3	Praktijkonderwijs.....	19
3.4	Vmbo-beroepsgericht.....	21
3.5	Vmbo-theoretisch.....	23
3.6	Havo.....	24
3.7	Vwo	25
4	Casestudies	29
4.1	Inleiding.....	29
4.2	Algemeen beeld.....	29
4.3	Casebeschrijvingen	31
5	Conclusies	35
5.1	Inleiding.....	35
5.2	Beantwoording onderzoeksvragen	35
5.3	Vergelijking met eerder onderzoek.....	39
5.4	Slotbeschouwing.....	39
	Bijlagen	41
	Bijlage 1 Theoretisch kader groeps grootte.....	43
	Bijlage 2 Tabellen bij hoofdstuk 2.....	47

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Anders dan in het basisonderwijs worden ontwikkelingen in de groepsgrootte in het voortgezet onderwijs niet regelmatig gevolgd. Om toch een beeld te krijgen van de situatie in deze sector heeft het ministerie van OCW in 2013 een onderzoek laten uitvoeren naar de groepsgrootte in het voortgezet onderwijs.¹ Begin 2015 heeft de staatssecretaris in een brief aan de Tweede Kamer een vervolg op dit onderzoek aangekondigd.²

De voorliggende rapportage bevat de resultaten van dit vervolgonderzoek. Het onderzoek richtte zich zowel op de ontwikkelingen in de groepsgrootte in de afgelopen jaren, als op de beleidsmatige afwegingen en keuzes van scholen en andere factoren die van invloed zijn op groepsgrootte.

1.2 Doel en onderzoeksvragen

Het doel van dit onderzoek was het in beeld brengen van de groepsgrootte in het voortgezet onderwijs en de ontwikkeling daarin, gegeven de verschillen in groepsgrootte die in het onderwijs voorkomen (en die samenhangen met de aard en de omvang van de verschillende vakken, verschillende onderwijskundige concepten, et cetera).

Dit doel is door ons vertaald in een aantal hoofd- en subvragen:

1. ***Welke beleidskeuzes en afwegingen maken vo-scholen bij het formeren van groepen?***
 - a) *In hoeverre hangen die keuzes en afwegingen samen met de keuze voor specifieke onderwijskundige concepten of met de profilering van de school?*
 - b) *Worden er minimum- en/of maximumgrenzen gehanteerd? Welke? Hoe worden die gemotiveerd?*
 - c) *Zijn er praktische richtlijnen voor het geval de groepsgrootte een kritische massa (net te groot of te klein) bereikt en hoe zien die eruit?*
 - d) *In hoeverre worden er verschillende beleidskeuzes of afwegingen gemaakt naar onderwijssoorten en leerwegen?*
 - e) *Zijn betrokkenen (schoolleiders, docenten, leerlingen en ouders) tevreden over de gemaakte beleidskeuzes?*

¹www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/12/09/groepsgroottes-in-het-voortgezet-onderwijs

² Brief aan de Tweede Kamer van 2 februari 2015, kenmerk 705682.

2. **Wat zijn de belemmerende en bevorderende factoren voor vo-scholen bij het komen tot optimale (efficiënte en effectieve) groepsgroottes?**
 - a) In hoeverre hangen die factoren samen met de wettelijke vereisten ten aanzien van het lesaanbod, met de les- en ondersteuningsvraag van leerlingen en met de beschikbare financiële, personele en materiële middelen van de school?
 - b) Welke (nood-)oplossingen kiest men om met de belemmeringen om te gaan? Hoe maakt men gebruik van factoren die (nieuwe) mogelijkheden en kansen bieden?
 - c) Zijn er daarbij verschillen naar onderwijssoort en leerwegen?

3. **Wat zijn kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo:**
 - a) voor de organiseerbaarheid van het onderwijs?
 - b) voor de groepsmaat?
 - c) voor het creëren van ruimte voor leraren om te werken aan professionalisering en aan school- en curriculumontwikkeling?

4. **Wat zijn kansen en mogelijkheden van de inzet van ICT:**
 - a) voor de organiseerbaarheid van het onderwijs in het algemeen?
 - b) voor de groepsmaat?
 - c) voor het creëren van ruimte voor leraren om te werken aan professionalisering en aan school- en curriculumontwikkeling?

5. **Wat is de feitelijke situatie omtrent groepsmaat op vo-scholen?**
 - a) Wat is de feitelijke groepsmaat (gemiddelde groepsmaat, spreiding in groepsmaat)?
 - b) Zijn er trends te zien in de ontwikkeling van de groepsmaat? Welke?
 - c) Zijn er daarbij verschillen naar schoolsoorten en leerwegen?

1.3 Werkwijze

De uitvoering dit onderzoek heeft in verschillende fasen plaatsgevonden:

1. Voorbereiding
2. Telefonische interviews met scholen/vestigingen
3. Verzamelen feitelijke gegevens
4. Casestudies

1. Voorbereiding

In de voorbereidende fase hebben we een theoretisch kader opgesteld waarbij we de factoren die van invloed zijn op de uiteindelijke groepsmaat zoals die op vo-vestigingen voorkomt, in een model samen hebben gebracht. Dit theoretisch kader hebben wij vervolgens gebruikt bij het opstellen van de vragenlijst voor de telefonische interviews. U vindt het theoretisch kader in bijlage 1.

2. Telefonische interviews

De volgende fase van het onderzoek bestond uit gestructureerde telefonische interviews met 75 afdelingsleiders/directieleden van vo-vestigingen. Deze gesprekken vonden plaats op afspraak en duurden twintig tot dertig minuten. In de interviews werden vooral vragen gesteld die betrekking hadden op de onderzoeksvragen 1 tot en met 4.

Om te garanderen dat elke onderwijssoort voldoende aan bod kwam, is gestreefd naar vijftien telefonische interviews voor elk van de vijf onderwijssoorten. Binnen de onderwijssoorten is er vervolgens weer naar gestreefd de verhouding tussen categorale en brede vestigingen ongeveer het zelfde te laten zijn als in de populatie (alle vo-vestigingen).³ Tabel 1.1 laat de uiteindelijke verdeling van de 75 geïnterviewden over de verschillende onderwijssoorten en soorten vestigingen zien. Zoals in de tabel te zien is, gaan we in dit onderzoek uit van vijf onderwijssoorten, waarbij we de vier leerwegen in het vmbo hebben verdeeld in een beroepsgerichte en theoretische 'onderwijssoort'.

Tabel 1.1 Verdeling van de telefonische interviews over de onderwijssoorten*

Onderwijssoort	Brede vestigingen	Categorale vestigingen	Totaal vestigingen
Praktijkonderwijs	11	5	16
Vmbo-beroepsgericht**	10	4	14
Vmbo-theoretisch***	15	0	15
Havo	15	0	15
Vwo	13	2	15
<i>Totaal</i>	<i>64</i>	<i>11</i>	<i>75</i>

* Om de bevraginglast te beperken, was elk gesprek slechts gericht op één onderwijssoort.

** Hieronder vallen basisberoepsgerichte leerweg (vmbo-bb), de kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-kb) en de gemengde leerweg (vmbo-gl).

*** Hieronder valt de theoretische leerweg (vmbo-tl).

Uit de responsanalyses voor de vijf verschillende onderwijssoorten kwam naar voren dat de vestigingen in het onderzoek representatief zijn voor de populatie wat betreft: vestigingstype (categoraal/breed), landsdeel (noord/zuid/oost/west), krimp (wel of geen krimpregio) en bestuursgrootte (aantal vo-scholen onder bestuur). Wat betreft het leerlingenaantal is er in drie gevallen wel sprake van een afwijking van de populatie: bij vmbo-beroepsgericht, vmbo-theoretisch en het havo zijn grote vestigingen (>1000 leerlingen) iets oververtegenwoordigd in de respons.

3. Verzamelen feitelijke gegevens

In de derde fase van het onderzoek hebben we de geïnterviewde afdelingsleiders/directieleden een Excelformulier toegestuurd waarin een aantal gegevens over actuele groepsgroottes voor de betreffende onderwijssoort (en

³ Categorale vestigingen bieden één onderwijssoort aan. Brede vestigingen bieden meerdere onderwijssoorten aan.

de ontwikkeling daarin) werd uitgevraagd. Driekwart van de respondenten heeft dit formulier ingevuld aan ons geretourneerd (zie tabel 1.2).

Tabel 1.2 Verdeling van de Excelformulieren over de onderwijssoorten

Onderwijssoort	Aantal formulieren uitgezet	Aantal formulieren retour	Percentage formulieren retour
Praktijkonderwijs	16	12	75%
Vmbo-beroepsgericht	14	9	64%
Vmbo-theoretisch	15	12	80%
Havo	15	11	73%
Vwo	15	13	87%
<i>Totaal</i>	<i>75</i>	<i>57</i>	<i>76%</i>

4. Casestudies

In de vierde en laatste fase van het onderzoek hebben we een vijftal casestudies uitgevoerd waarin we middels aanvullende interviews met relevante betrokkenen (bijv. directieleden, personeelsgeleding MR, bestuur) nader zijn ingegaan op de problematiek en keuzes rondom groepsgrootte op de vestiging. Deze interviews vonden deels op locatie en deels telefonisch plaats.

Onder de cases bevindt zich één vestiging waar bewust is gekozen voor een andere onderwijsvorm, namelijk gepersonaliseerd leren. De andere vier cases bestaan uit twee vestigingen waar de groepen relatief groot zijn en twee vestigingen waar de groepen 'gemiddeld' van grootte zijn.⁴ Daarvan staat er steeds één in een regio waar sprake is van bevolkingskrimp, en één in een regio waar dat probleem niet speelt.

1.4 Leeswijzer

In de hoofdstukken 2, 3 en 4 presenteren we achtereenvolgens de resultaten van de telefonische interviews, de feitelijke gegevensverzameling en de casestudies. We sluiten deze rapportage af met een concluderend hoofdstuk waarin de onderzoeksvragen worden beantwoord (hoofdstuk 5).

⁴ Selectie van de cases heeft plaatsgevonden op basis van dertig geretourneerde Excel-formulieren.

2 HET BEPALEN VAN DE GROEPSGROOTTE

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk doen we verslag van de bevindingen van de 75 telefonische interviews met afdelingsleiders en directieleden.

We gaan daarbij eerst in op het beleid bij het formeren van groepen (paragraaf 2.2), vervolgens op de belemmerende en bevorderende factoren om te komen tot optimale groepsgroottes (paragraaf 2.3), en op de kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo en van ICT (paragraaf 2.4).

2.2 Beleid rondom het formeren van groepen

Een deel van de vragen van het interview had betrekking op het beleid van vestigingen ten aanzien van groeps grootte. Op basis van de onderzoeksvragen is dit onderdeel verdeeld in vijf thema's:

- belangrijkste afwegingen en keuzes bij het bepalen van de groeps grootte;
- het hanteren van minimum- en maximumgrenzen en redenen daarvoor;
- praktische richtlijnen wanneer groeps grootte een grens lijkt te gaan overschrijden;
- het niveau waarop afwegingen en keuzes gemaakt worden;
- de tevredenheid van betrokken partijen over de keuzes rondom groeps grootte.

Deze thema's worden hieronder uitgebreid behandeld. Per thema wordt eerst een algemeen beeld van de antwoorden geschetst; vervolgens wordt er, indien relevant, een onderscheid gemaakt tussen de onderwijssoorten en krimp-, anticipeer- en groeigebieden.¹

2.2.1 Belangrijkste afwegingen en keuzes bij het bepalen van de groeps grootte

Tabel 2.1 laat zien dat twee afwegingen een belangrijke rol spelen bij het bepalen van de groeps grootte: onderwijskundige/pedagogische en financiële afwegingen.

¹ In krimpgebieden daalt de bevolking sterk; in anticipeergebieden daalt de bevolking op dit moment nog niet maar is het wel de verwachting dat dit zal gebeuren; en in groeigebieden groeit de bevolking.

Tabel 2.1 Welke afwegingen en keuzes spelen de belangrijkste rol bij het bepalen van de groepsgrootte?

Afweging	n	%
Onderwijskundige/pedagogische afwegingen	60	80%
Financiële afwegingen	45	60%
Facilitaire afwegingen	10	13%
Lesvraag/keuzes leerlingen	10	13%
Personele afwegingen	9	12%
Ontwikkeling leerlingenaantal	9	12%
Profilering van de school	3	4%
Anders	12	16%
N	75	

Respondenten gaven bij de onderwijskundige/pedagogische afwegingen onder andere aan dat het belangrijk is dat er in de klassen genoeg aandacht is voor de leerlingen en ook dat de groepsgrootte mede wordt bepaald door de cognitieve vaardigheden van de leerlingen en door eventuele gedragsproblematiek. Wat betreft de financiële afwegingen wordt genoemd dat de groepsgrootte afhankelijk is van het beschikbare formatiebudget. Vaak hebben kleinere klassen de voorkeur, maar het budget stelt grenzen aan faciliteiten en personeel.

Daarnaast is in de tabel te zien dat door een deel van de respondenten ook facilitaire afwegingen, lesvraag en keuzes leerlingen, personele afwegingen en ontwikkeling van het leerlingenaantal genoemd worden.

Facilitaire afwegingen hebben dan te maken met de beschikbare ruimte binnen klaslokalen voor leerlingen en de beschikbare ruimte binnen scholen voor klaslokalen. De lesvraag van leerlingen en hun keuzes en voorkeuren voor bepaalde vakken hebben ook invloed op het beleid rond de groepsgrootte. Personele afwegingen hebben onder andere te maken met wat de docent aankan. De instroom van leerlingen, en ook de verdeling van de leerlingen per onderwijssoort (op vestigingen met een breed onderwijsaanbod), bepaalt de verdeling van de leerlingen over de klassen, en heeft op deze manier ook invloed op de groepsgrootte.

Profilering van de school door het naar buiten toe uitdragen dat er niet te grote klassen zijn op de school, wordt nauwelijks genoemd.

Er werden ook enkele afwegingen genoemd die niet in een van de categorieën vielen, zoals organisatorische afwegingen (de roosterplanning). Bij de praktijkvakken in het praktijkonderwijs en in vmbo-beroepsgericht speelt daarnaast ook de veiligheid een rol. In verband met het werken met machines kunnen klassen niet te groot zijn.

Verschillen per onderwijssoort

Bij alle onderwijssoorten spelen onderwijskundige/pedagogische afwegingen een belangrijke rol, maar in het praktijkonderwijs en in vmbo-beroepsgericht worden deze het meeste genoemd. Bij deze onderwijssoorten is het verschil

tussen het belang van onderwijskundige/pedagogische en financiële afwegingen vrij groot. Bij vmbo-theoretisch, havo en vwo is dit verschil een stuk minder groot.

Er kan gezegd worden dat het belang van onderwijskundige/pedagogische afwegingen afneemt, naarmate het niveau van de onderwijssoort toeneemt. Dit kan verklaard worden door het cognitieve niveau en de problematiek van de leerlingen. Bij praktijkonderwijs zal er sprake zijn van een lager niveau en meer problematiek bij de leerlingen dan bij de andere onderwijssoorten, waardoor de leerlingen meer pedagogische aandacht nodig hebben. We merken hier op dat scholen voor praktijkonderwijs en vmbo-scholen met lwoo een groter formatiebudget ontvangen dan scholen van andere schoolsoorten.

2.2.2 Het hanteren van minimum- en maximumgrenzen

In hun beleid rond groepsgrootte hanteren vestigingen vaker maximumgrenzen dan minimumgrenzen (zie tabel B2.1 in bijlage 2). Een op de drie vestigingen hanteert een minimumgrens en een grote meerderheid van de vestigingen hanteert een maximumgrens. Er is hierbij nauwelijks verschil tussen de onderwijssoorten. Er wordt door de geïnterviewden opgemerkt dat de minimumgrens meestal flexibeler en minder officieel is dan de maximumgrens.

De onderstaande tabel laat de gemiddelde minimum- en maximumgrenzen zien die volgens de geïnterviewden gehanteerd worden in de verschillende onderwijssoorten. Er blijken geen grote verschillen te bestaan tussen de grenzen in de onderbouw en in de bovenbouw, noch tussen de kernvakken en de keuzevakken. Daarom presenteren we hier de gemiddelde grenzen per onderwijssoort.

Tabel 2.2 Wat zijn de minimum- en maximumgrenzen in de onderbouw en bovenbouw (zowel kernvakken als keuzevakken)?

Onderwijssoort	Gemiddelde minimumgrens	Gemiddelde maximumgrens
Praktijkonderwijs	9	16
Vmbo-beroepsgericht	7	24
Vmbo-theoretisch	11	29
Havo	11	30
Vwo	12	31

De tabel laat zien dat de hoogte van de minimum- en maximumgrenzen verschilt per onderwijssoort. Praktijkonderwijs heeft in zowel de onderbouw als de bovenbouw de laagste minimum- en maximumgrenzen. Dit heeft te maken met het eerder genoemde cognitieve niveau en de problematiek van leerlingen bij het praktijkonderwijs, waarbij individuele aandacht, en dus kleinere klassen, belangrijk zijn. Ook het vmbo-beroepsgericht hanteert relatief lage grenzen.

Vmbo-theoretisch, havo en vwo hanteren de hoogste minimum- en maximum grenzen. De grenzen in deze onderwijssoorten liggen dicht bij elkaar.

2.2.3 Praktische richtlijnen als de groepen te groot of te klein worden

Vrijwel alle schoolvestigingen hebben praktische richtlijnen voor als de groepen te groot of te klein worden.

Tabel 2.3 Zijn er praktische richtlijnen voor gevallen waarin de groepsgrootte een kritische massa (net te groot of te klein) bereikt en hoe zien die eruit?

Praktische richtlijn	n	%
Maatregelen op klassenniveau	52	71%
Soepel hanteren (oprekken/overschrijden) van minimum- en maximumgrenzen	24	33%
Maatregelen op personeelsniveau	20	27%
Schrappen in lesaanbod	16	22%
Maatregelen op leerlingenniveau	13	18%
Inzetten ICT/innovatieve methoden	3	4%
Geen richtlijnen	3	4%
Onderwijssoortoverstijgende lessen	1	1%
Samenwerking met andere scholen	1	1%
Anders	9	12%
N	73	

Tabel 2.3 laat zien dat de meeste vestigingen richtlijnen hebben voor maatregelen op klassenniveau; dit is het geval bij bijna driekwart van de vestigingen. Als klassen te groot worden, zijn er vooral richtlijnen voor het splitsen van klassen. Wanneer klassen te klein worden, wordt gekozen voor combinaties met andere vakken (bijvoorbeeld wiskunde B en D), leerjaren of onderwijssoorten.

Ook het soepel hanteren van de minimum- en maximumgrenzen wordt regelmatig genoemd als praktische richtlijn. Soms is een grotere klas namelijk onvermijdelijk, bijvoorbeeld bij aanmeldingen van leerlingen gedurende het schooljaar. De maximumgrenzen worden hier volgens de respondenten wel bepaald door wat de docent aankan en het gedrag en de cognitieve vaardigheden van leerlingen. Verschillende respondenten benadrukken dat het optrekken van de grens in overleg met de docenten gebeurt. Het inzetten van maatregelen op personeelsniveau als richtlijn gebeurt op meer dan een kwart van de vestigingen. Het betreft dan veelal maatregelen met betrekking tot de inzet van extra ondersteuning, zoals onderwijs-assistenten.

Schrappen in het lesaanbod en maatregelen op leerlingenniveau worden ook wel eens als richtlijn gehanteerd als de groepen te klein of te groot zijn. Wanneer bepaalde vakken al een tijd lang kleine groepen hebben (bijvoor-

beeld omdat de vakken weinig gekozen worden), kan ervoor gekozen worden dat vak te schrappen. Hierbij zijn er echter wel wettelijke beperkingen. Soms hanteren vestigingen ook een leerlingenstop als de groepen te groot zijn of wordt er juist ingezet op werving als de groepen te klein zijn. Daarnaast kan het voorkomen dat leerlingen (licht) worden gestuurd op vakkenkeuze door docenten of de schoolleiding.

Verschillen per onderwijssoort

Bij alle onderwijssoorten worden de maatregelen op klassenniveau het meest gehanteerd volgens de respondenten. Bij vmbo-beroepsgericht en vmbo-theoretisch onderwijs worden maatregelen op personeelsniveau (inzetten extra ondersteuning) ook regelmatig genoemd. Dit kan ermee te maken hebben dat in het vmbo scholen met lwoo vanuit hun formatiebudget wat meer ondersteunend personeel kunnen inzetten. Het versoepelen van de norm komt vaker voor in het havo, vwo en vmbo-beroepsgericht. Vakken schrappen het vaakst bij vwo genoemd. Ook in het vmbo-beroepsgericht en op het havo gebeurt dat weleens.

Het inzetten van ICT/innovatieve methoden als oplossing wordt alleen genoemd bij havo en vwo, maar komt daar ook weinig voor. Bij de andere onderwijssoorten wordt dit niet genoemd.

2.2.4 Besluitvormingsniveau

In het interview is ook gevraagd op welk niveau de afwegingen en keuzes rondom groepsgrootte worden gemaakt. Worden de besluiten vestigingsbreed genomen, of zijn deze afhankelijk van de onderwijssoort?

De resultaten laten zien dat bij de meerderheid van de brede vestigingen de keuzes schoolbreed/vestigingsbreed genomen worden. Bij ongeveer een op de vijf zijn de afwegingen afhankelijk van de schoolsoort (zie tabel B2.2 in bijlage 2).

2.2.5 Tevredenheid betrokken partijen

Ook hebben we aan de respondenten gevraagd in hoeverre zij denken dat de betrokken partijen (docenten, schoolleiding, leerlingen en ouders) tevreden zijn over de keuzes die gemaakt worden.

Het grootste deel van de respondenten gaf tijdens het interview aan dat de schoolleiding/vestigingsleiding overwegend positief is over de keuzes rondom groepsgrootte. Zij zijn ook het dichtst betrokken bij de afwegingen en de keuzes die gemaakt worden. Bij de schoolleiding speelt mee dat zij soms kleinere klassen zouden willen, maar dat ze ook de beperkingen van het budget zien.

Volgens ruim de helft van de respondenten zijn de docenten overwegend positief over de keuzes rondom groepsgrootte. Ongeveer een derde van de

respondenten geeft aan dat de docenten neutraal zijn en een op de tien respondenten noemt dat docenten overwegend negatief zijn. Docenten hebben volgens de respondenten over het algemeen begrip voor de situatie en de keuzes die er worden gemaakt, al zouden ze het soms liever anders zien. Zij hebben meestal een voorkeur voor kleinere groepen en daarom is soms een deel minder tevreden. De invloed van docenten op de keuzes is ook kleiner dan die van de schoolleiding. Respondenten stellen dat wanneer er in het geval van knelpunten wordt overlegd met de betrokken docenten, deze meer begrip hebben voor de gekozen oplossing.

Verder krijgt de meerderheid van de respondenten geen signalen van leerlingen over de groepsgrootte. Ongeveer een derde van de schoolleiders geeft aan dat de leerlingen overwegend positief zijn, een deel geeft aan dat leerlingen neutraal staan tegenover de keuzes omtrent groepsgrootte. De respondenten geven aan dat leerlingen zich meestal niet bezighouden met de groepsgrootte. Het is volgens hen, ook afhankelijk van de dynamiek in de klas en de kundigheid van de docent of de groepsomvang door de leerlingen als te groot wordt ervaren.

Wat betreft de tevredenheid van de ouders ten slotte, geeft ook hier de meerderheid van de respondenten aan geen signalen van ouders te ontvangen. Verder is het beeld verdeeld: een derde van de respondenten geeft aan dat de ouders overwegend positief zijn; een relatief groot deel van de respondenten zegt dat de ouders neutraal tegenover de keuze staan: en een klein deel noemt dat de signalen overwegend negatief zijn. Als achtergrond wordt hier genoemd dat ouders liever kleinere klassen zien en dat de aandacht voor hun kind en de onderwijskwaliteit voor hen voorop staan.

Verschillen per onderwijssoort

Er zijn enkele indicaties voor verschillen in tevredenheid naar onderwijssoort. Schoolleiders in het praktijkonderwijs, waar de groepen het kleinst zijn, constateren vaker dat de betrokkenen tevreden zijn. In het havo en het vwo geven wat meer schoolleiders aan dat de docenten soms negatief zijn.

2.3 Factoren die de groepsgrootte beïnvloeden

We hebben de respondenten ook gevraagd wat op hun vestiging de belangrijkste belemmerende factoren zijn om tot de optimale groepsgrootte te komen en welke (nood-)oplossingen gekozen worden om met deze belemmeringen om te gaan. Ook is gevraagd naar de belangrijkste bevorderende factoren voor het formeren van groepen. De antwoorden op deze vragen zullen in deze paragraaf behandeld worden.

2.3.1 Belemmerende factoren en (nood-)oplossingen

In tabel 2.4 worden de belangrijkste belemmeringen voor een optimale groepsgrootte weergegeven.

Tabel 2.4 Wat zijn de belangrijkste belemmerende factoren voor uw school bij het komen tot optimale groepsgroottes?

Belemmering	n	%
Financiële omstandigheden	45	60%
Ontwikkeling leerlingenaantal en lesvraag	37	49%
Facilitaire omstandigheden	19	25%
Personele omstandigheden	9	12%
Wettelijke eisen	1	1%
Anders*	11	15%
N	75	

* Onder 'anders' valt bijvoorbeeld dat de optimale groepsgrootte lastig te bepalen is en dat er geen belemmerende factoren zijn.

Ruim de helft van de schoolleiders noemt het financiële budget als de belangrijkste beperkende factor. Met een groter budget zouden er ook meer formatieplaatsen beschikbaar komen, en zouden de klassen kleiner gemaakt kunnen worden.

Ongeveer de helft van de respondenten noemt daarnaast de ontwikkeling van het leerlingenaantal en de lesvraag (vakkenvoorkeur) van leerlingen als belemmerende factor. De instroom en de doorstroom van leerlingen zijn bepalend bij het vormen van groepen. Deze punten kunnen niet altijd worden beïnvloed en zorgen soms voor te kleine of te grote groepen.

Bij een kwart van de vestigingen spelen facilitaire omstandigheden een belangrijke rol. Het vormen van groepen is ook afhankelijk van het aantal beschikbare lokalen op de vestiging en de ruimte in de lokalen. Hierbij wordt vaak genoemd dat er gebrek aan ruimte is op de vestiging, waardoor er minder (grote) groepen gemaakt kunnen worden dan gewild.

Een deel van de schoolleiders noemt daarnaast personele omstandigheden als een belangrijke belemmerende factor. Hier speelt bijvoorbeeld mee dat docenten niet altijd beschikbaar zijn, wat het roosteren lastig maakt. Er is hier sprake van overlap met financiële omstandigheden; als er meer budget is, kunnen er ook meer docenten ingezet worden.

Verschillen per onderwijssoort

De financiële omstandigheden worden door schoolleiders van alle onderwijssoorten genoemd als belangrijke belemmering. De belemmering van de ontwikkelingen in het leerlingenaantal/keuzes van leerlingen zijn voor de meeste onderwijssoorten ook belangrijk; voor het vwo zijn deze echter minder belangrijk. Facilitaire belemmeringen spelen het meest op het vwo, het havo en het beroepsgerichte vmbo-onderwijs.

Verschillen per gebied

Financiële omstandigheden worden in krimpgebieden vaker als belemmering genoemd, dan in anticipeer- en groeigebieden. Met het feitelijk krimpen van de leerlingenaantallen, krimpen ook de budgetten.

Ook is aan schoolleiders gevraagd hoe wordt omgegaan met deze belemmeringen.

Het beeld dat hierbij naar voren komt, komt ongeveer overeen met het beeld over de praktische richtlijnen wanneer de groepsgrootte de minimum- of maximumgrens zal overschrijden. Maatregelen op klassenniveau worden (net als bij de praktische richtlijnen) door de meeste respondenten genoemd.

Schrappen in het lesaanbod werd wel genoemd als oplossing voor de belemmeringen, maar minder vaak dan het werd genoemd als praktische richtlijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat oplossingen voor de belemmeringen meer gericht zijn op de korte termijn, en praktische richtlijnen meer op de lange termijn. Het afschaffen van een vak zal daarom eerder genoemd worden als praktische richtlijn.

Er zijn daarnaast ook nog andere oplossingen genoemd, zoals: het geld zo efficiënt mogelijk inzetten, de mogelijkheid bekijken om de lokalen te vergroten of het inzetten van noodlokalen en het accepteren van de situatie.

Verschillen per onderwijssoort

Wanneer er gekeken wordt naar de verschillen tussen onderwijssoorten wat betreft oplossingen om om te gaan met belemmeringen, is dit vergelijkbaar met de verschillen tussen onderwijssoorten bij de praktische richtlijnen. Ook wat betreft oplossingen worden de maatregelen op klassenniveau bij alle onderwijssoorten erg vaak genoemd. Bij vmbo-beroepsgericht en bij vmbo-theoretisch onderwijs worden de maatregelen op personeelsniveau ook regelmatig genoemd, en bij het vwo is de oplossing maatregelen op leerlingenniveau even groot als de maatregelen op klassenniveau.

2.3.2 Bevorderende factoren om tot de optimale groepsgrootte te komen

Naast de vraag naar belemmerende factoren is ook aan schoolleiders gevraagd wat voor hun vestiging bevorderende factoren zijn (zie tabel 2.5). Hierbij komen dezelfde factoren naar voren als bij de belemmeringen, maar dan met een meer positieve uitwerking.

Tabel 2.5 Wat zijn de belangrijkste bevorderende factoren om te komen tot de optimale groeps grootte?

Factor	n	%
Ontwikkeling leerlingenaantal en lesvraag	22	31%
Personele omstandigheden	20	28%
Financiële omstandigheden	16	22%
Facilitaire omstandigheden	7	10%
Anders	27	38%
N	72	

Ongeveer een derde van de schoolleiders noemt de ontwikkeling van het leerlingenaantal en de lesvraag als belangrijke bevorderende factor. Als er een goede verdeling is qua voorkeur voor de profielen, is er weinig onderscheid tussen de groeps groottes van de profielen. Wat betreft instroom/uitstroom van de leerlingen is het handig als dat goed uitkomt, zodat grenzen niet overschreden hoeven te worden.

Ruim een kwart van de geïnterviewden geeft aan dat personele omstandigheden een belangrijke bevorderende rol vormen om tot de optimale groeps grootte te komen. Hierbij wordt de mogelijkheid genoemd van het inzetten van goedkoper personeel (jonger personeel en assistenten), waardoor er meer en daarom kleinere klassen gemaakt kunnen worden. Er is hierbij sprake van een overlap met de financiële omstandigheden.

Daarnaast spelen bij iets minder dan een kwart de financiële omstandigheden een belangrijke rol. Als het financieel mogelijk is kunnen er kleinere klassen gemaakt worden.

Ook bij deze vraag worden er naast bovenstaande categorieën diverse antwoorden gegeven. Een aantal respondenten gaf bijvoorbeeld aan geen antwoord te hebben op deze vraag. Ook werd genoemd dat het maken van een goede prognose, en eventueel daarop aansturen, bevorderend kan werken. Daarnaast kunnen onder andere ook onderwijskundig ondernemerschap (oplossingsgericht werken), een goede samenwerking met het basisonderwijs en de profilering van de school bevorderend werken.

Verschillen tussen onderwijssoorten

Bij het praktijkonderwijs worden de personele omstandigheden het vaakst als bevorderende factor genoemd. Daarna volgen financiële omstandigheden en ontwikkeling leerlingenaantal en lesvraag. Deze laatste factor speelt vooral bij vmbo-theoretisch, havo en vwo een belangrijke rol. Bij praktijkonderwijs, vmbo-beroepsgericht en het havo zijn financiële omstandigheden ook een belangrijke bevorderende factor.

Verschillen tussen gebieden

In anticipeer- en groeigebieden worden financiële omstandigheden als bevorderende factor genoemd. In krimpgebieden is dat niet het geval. Vestigingen in krimpgebieden hebben over het algemeen een kleiner budget.

2.4 Kansen en mogelijkheden van de Wet onderwijstijd vo en van de inzet van ICT

In het laatste deel van het interview is gevraagd welke kansen en mogelijkheden de respondenten zien voor hun school als gevolg van de recente veranderingen van de Wet onderwijstijd vo² en van de inzet van ICT. Er is gevraagd of de respondenten mogelijkheden zien op drie gebieden: organiseerbaarheid van het onderwijs, groepsgrootte en ruimte voor leraren om te werken aan professionalisering en onderwijsontwikkeling.

2.4.1 Wet onderwijstijd vo

Een groot deel van de respondenten ziet nog geen kansen en mogelijkheden van de Wet onderwijstijd vo voor de organiseerbaarheid van het onderwijs (zie tabel B2.3 in bijlage 2). Er is na de invoering van de wet voor hen nog niet veel veranderd.

Een ander deel ziet wel mogelijkheden om meerdere activiteiten onder onderwijstijd te rekenen: er is meer ruimte voor eigen keuzes (meer vrijheid, flexibiliteit).

Ongeveer een derde van de respondenten ziet mogelijkheden op het gebied van leerwegplanning. De wet maakt het makkelijker te schuiven in de uren tussen de leerjaren; ook op dat gebied is er nu meer flexibiliteit en vrijheid. Hierbij wordt ook genoemd dat dit meer mogelijkheden biedt voor gepersonaliseerd leren van leerlingen.

Een deel van de respondenten ziet ook meer mogelijkheden in het maken van het rooster, door meer flexibiliteit met de onderwijstijd.

Het merendeel van de respondenten ziet nog weinig kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo voor de groepsgrootte (zie tabel B2.4 in bijlage 2). Respondenten zien het verband tussen beide niet; de nieuwe wet verandert volgens hen niets aan de groepsgrootte. Een klein deel van de respondenten ziet meer mogelijkheden om maatwerk aan te bieden. Bijvoorbeeld klassen opdelen aan de hand van het niveau van de leerlingen.

Met betrekking tot de kansen van de nieuwe Wet onderwijstijd vo voor professionalisering en onderwijsontwikkeling ziet eveneens een meerderheid van de respondenten nog geen mogelijkheden (zie tabel B2.5 in bijlage 2).

² Vanaf 1 augustus 2015 is de nieuwe Wet onderwijstijd vo van kracht. Dit betekent dat scholen zelf kunnen kiezen hoe zij hun onderwijsprogramma inrichten, zolang het vastgestelde gemiddelde aantal uur per opleiding maar wordt gehaald.

Ook hierbij wordt de link met de nieuwe wet niet gezien en wordt genoemd dat er sinds de invoering van de wet geen veranderingen hebben plaatsgevonden op hun vestiging.

Bijna een derde van de respondenten ziet wel de mogelijkheid van de wet om meer ruimte voor professionalisering in te plannen. Het is nu bijvoorbeeld makkelijker om tijdens schooltijd te professionaliseren (lessen zijn minder plaats- en tijdgebonden). De druk is tijdens bepaalde periodes minder, wat meer vrijheid geeft.

2.4.2 ICT

Wat betreft de kansen van de inzet van ICT voor de organiseerbaarheid van het onderwijs ziet de meerderheid van de respondenten kansen voor meer ruimte voor gepersonaliseerd/gedifferentieerd onderwijs (zie tabel B2.6 in bijlage 2). Hieronder valt de mogelijkheid van het bieden van maatwerk (een individueel leerproces), bijvoorbeeld door het gebruik van een laptop. Ongeveer een derde ziet meer mogelijkheden voor het zelfstandig werken van leerlingen. Leerlingen worden eigenaar van hun eigen leerproces, en er is meer vrijheid door het gebruik van laptops (bijvoorbeeld digitaal zoeken naar informatie).

Een kleiner deel ziet meer mogelijkheden voor interactieve lessen, door bijvoorbeeld het gebruik van laptops of notebooks. Een relatief klein deel ziet mogelijkheden voor experimenteren met begeleiden op afstand (digitaal les krijgen waarbij de docent niet in het lokaal aanwezig is) en nieuwe mogelijkheden voor toetsing en feedback (toetsen, volgen van vorderingen en feedback digitaal).

Daarnaast wordt er nog een scala aan andere mogelijkheden genoemd, zoals: het volgen van vorderingen van leerlingen, controle op afstand en meer flexibiliteit (voor bijvoorbeeld verschillende werkvormen). Er wordt hierbij door de respondenten aangegeven dat het gebruik van ICT een middel is, niet het doel. Ook regelmatig genoemd is dat door het gebruik van ICT het onderwijs leuker en aantrekkelijker wordt voor leerlingen.

De inzet van ICT beidt volgens een deel van de respondenten ook mogelijkheden voor de (flexibiliteit van de) groepsgrootte. Leerlingen kunnen meer zelfstandig en gepersonaliseerd werken, waardoor er grotere groepen mogelijk zijn (zie tabel B2.7 in bijlage 2).

Ongeveer een derde van de respondenten ziet door de inzet van ICT meer mogelijkheden voor andere vormen van onderwijs. Dit heeft vooral betrekking op het splitsen van groepen, bijvoorbeeld: een deel krijgt uitleg van de docent, een deel werkt zelfstandig.

Maar een groot deel van de respondenten geeft echter ook aan dat zij geen mogelijkheden zien of dat de mogelijkheden niet wenselijk zijn. ICT kan volgens hen niet de plek van de docent overnemen, persoonlijk contact en begeleiding blijven belangrijk. ICT kan daarbij een hulpmiddel zijn maar is geen vervanging. Vooral in het praktijkonderwijs en vmbo wordt het als niet wenselijk gezien om de groepen groter te maken.

Wat betreft de mogelijkheden van ICT voor meer ruimte voor leraren om te werken aan professionalisering en onderwijsontwikkeling, geeft het merendeel van de respondenten aan geen kansen en mogelijkheden te zien (zie tabel B2.8 in bijlage 2). Een ander deel ziet wel mogelijkheden doordat leraren door de inzet van ICT meer tijd over hebben. Ook ziet een deel eventueel mogelijkheden in de toekomst.

Over het algemeen zien de respondenten wat betreft de inzet van ICT dus wel kansen en mogelijkheden, maar de uitvoering daarvan is nog in ontwikkeling. Een redelijk deel van de vestigingen is nog niet ver genoeg om deze kansen ook in de praktijk in te zetten.

Wat betreft de wet onderwijstijd vo zien de respondenten de kansen en mogelijkheden van de recente veranderingen op dit moment nog niet.

3 FEITELIJKE SITUATIE RONDOM GROEPSGROOTTE

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we de resultaten van de feitelijke gegevensverzameling. Zoals aangegeven in hoofdstuk 1 heeft driekwart van de respondenten die telefonisch geïnterviewd zijn ook een Excelformulier ingevuld. Dit betekent dat we konden beschikken over de gegevens van 57 vestigingen (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Aantal ingevulde Excelformulieren per onderwijssoort

Onderwijssoort	Aantal ingevulde formulieren
Praktijkonderwijs	12
Vmbo-beroepsgericht**	9
Vmbo-theoretisch***	12
Havo	11
Vwo	13
<i>Totaal</i>	<i>57</i>

In de Excelformulieren zijn, voor elke onderwijssoort, een aantal gegevens uitgevraagd:

- de mate waarin groepen van verschillende grootteklassen in de verschillende leerjaren op het rooster voorkomen;¹
- de (geschatte) gemiddelde groeps grootte in de verschillende leerjaren en de ontwikkeling daarvan ten opzichte van vorig schooljaar (zijn de groeps groottes gelijk gebleven, toegenomen of afgenomen?);²
- omschrijving van de drie kleinste groepen in het rooster (hoeveel leerlingen hebben deze groepen, welke vakken betreft het, en hoe komt het dat deze groepen relatief klein zijn?);
- omschrijving van de drie grootste groepen in het rooster (hoeveel leerlingen hebben deze groepen, welke vakken betreft het, en hoe komt het dat deze groepen relatief groot zijn?).

¹ We hebben deze vraag als volgt toegelicht: *Het betreft hier de feitelijke groeps grootte bij de verschillende vakken. Het gaat hierbij om alle vakken, behalve mentoruren, huiswerkuren, keuze-uren, zelfstudie-uren, keuzewerkijd-uren en dergelijke. Met feitelijke groeps grootte bedoelen we: het aantal leerlingen dat fysiek bij elkaar in een lokaal zit gedurende een lesuur. Bij groepen die zijn ontstaan door het bij elkaar zetten van leerlingen uit verschillende leerjaren en/of onderwijssoorten is het de bedoeling dat u uitgaat van het totale leerlingenaantal dat de combinatie oplevert. Het gaat om de geplande lessen voor week 38 of week 39 (naar eigen keuze), dus uitgevallen lessen tellen ook mee.*

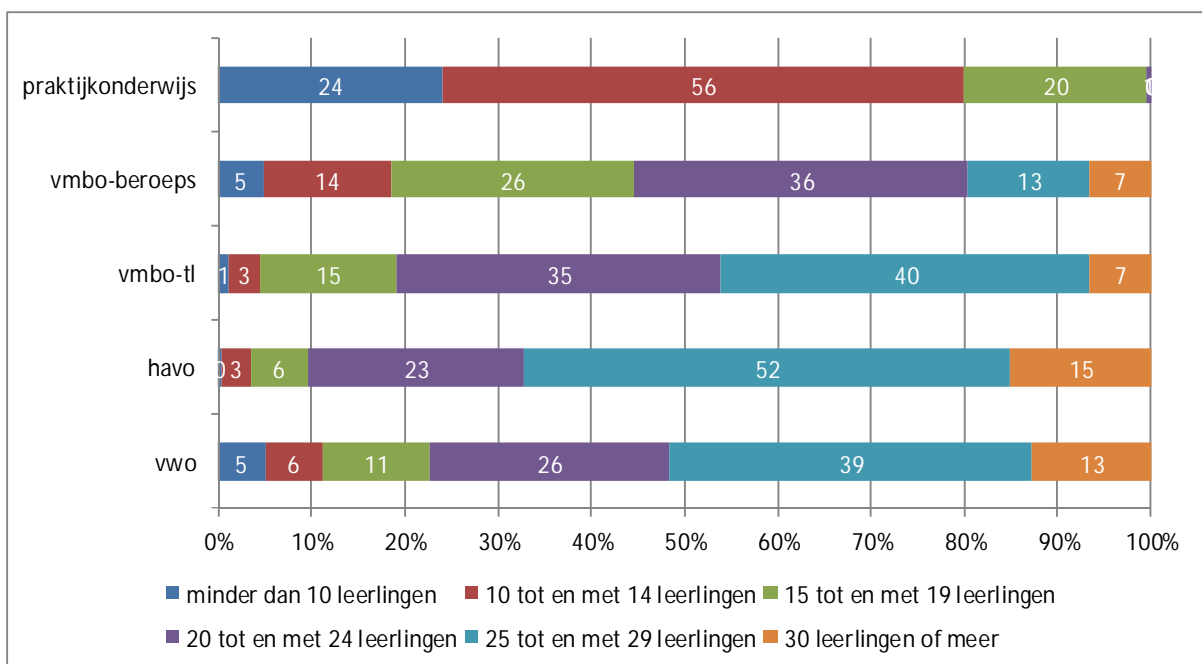
² We hebben deze vraag als volgt toegelicht: *Het betreft hier de gemiddelde feitelijke groeps grootte bij de verschillende vakken. Het gaat hier niet om mentoruren, huiswerkuren, keuze-uren, zelfstudie-uren, keuzewerkijd-uren en dergelijke.*

We beginnen dit hoofdstuk (in paragraaf 3.2) met het algemene beeld ten aanzien van groepsmaat: in welke mate komen groepen van verschillende grootte voor op het rooster en hoe groot zijn de groepen gemiddeld? Vervolgens presenteren we (in de paragrafen 3.3 tot en met 3.7) de bevindingen op basis van de Excelformulieren per onderwijssoort. We gaan hierbij tevens in op de vakken met de kleinste en de grootste groepen.

3.2 Algemeen beeld

Uit de analyses naar de spreiding van de verschillende grootteklassen kwamen duidelijke verschillen tussen de onderwijssoorten naar voren. Figuur 3.1, waarin per onderwijssoort is aangegeven hoe vaak groepen van verschillende groottes op het rooster voorkomen, laat deze verschillen goed zien.

Figuur 3.1 Mate waarin, over alle leerjaren heen, groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster*

Uit de figuur valt op te maken dat de kleinste groepen worden gevonden in het praktijkonderwijs. De meeste groepen (80%) in deze onderwijssoort bestaan uit minder dan vijftien leerlingen. In het beroepsgerichte vmbo-onderwijs zijn de groepen groter en bestaat ongeveer zes tiende (62%) van de groepen uit minimaal vijftien en maximaal 24 leerlingen. In de theoretische leerweg van het vmbo zijn de groepen weer wat groter en bestaat driekwart (75%) van de groepen uit twintig tot en met 29 leerlingen. In havo en vwo komen relatief wat meer groepen van dertig of meer leerlingen voor (respectievelijk 15% en 13%). Dit is in lijn met de resultaten van de interviews, waaruit bleek dat de gemiddelde maximumgrenzen in deze onderwijssoorten op respectievelijk 30 en 31 leerlingen liggen (zie tabel 2.2).

Een vergelijkbaar beeld komt naar voren uit de door respondenten geschatte gemiddelde groeps grootte (zie tabel 3.2). Over het algemeen kan worden gezegd dat de groeps grootte toeneemt met het niveau van de onderwijssoort. Dit geldt van praktijkonderwijs tot en met het havo. Het havo en het vwo hebben vergelijkbare gemiddelde groeps groottes. Bij deze onderwijssoorten valt verder op dat de gemiddelde groeps grootte enigszins afneemt met het stijgen van de leerjaren. Wat betreft de vakken die bij de grote groepen horen, kan geen algemeen beeld worden geschetst, omdat dat verschilt per onderwijssoort.

Tabel 3.2 Geschatte gemiddelde groeps grootte per leerjaar*

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5	Jaar 6
Praktijkonderwijs	12	13	13	13	-	-
Vmbo-beroepsgericht	19	21	20	19	-	-
Vmbo-theoretisch	24	24	24	24	-	-
Havo	27	27	26	26	25	-
Vwo	27	27	25	23	23	22

* De hier gerapporteerde leerlingenaantallen zijn afgerond. De niet-afgeronde aantallen zijn te vinden in de tabellen 3.3 tot en met 3.7.

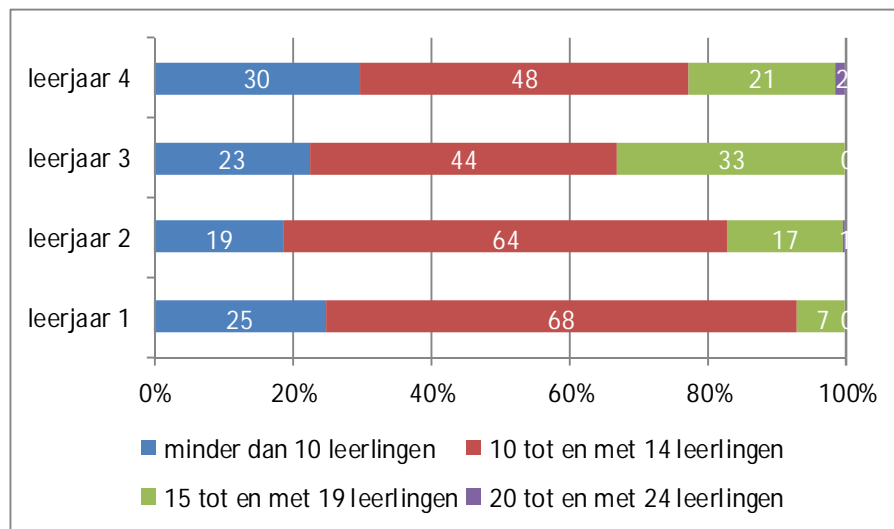
3.3 Praktijkonderwijs

Mate van voorkomen van verschillende groeps groottes

Figuur 3.2 laat zien dat in het praktijkonderwijs, over alle leerjaren³ heen bezien, de meeste groepen (67 tot 93%) niet groter zijn dan veertien leerlingen. Grotere groepen komen naarmate de opleiding vordert ook wel voor, met name in het derde leerjaar.

³ In het praktijkonderwijs wordt formeel gesproken van verblijfsjaren, maar in de praktijk wordt ook de term leerjaren gebruikt.

Figuur 3.2 Mate waarin groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster (praktijkonderwijs)

Geschatte gemiddelde groeps grootte en de ontwikkeling daarin

Tabel 3.3 laat zien dat de gemiddelde groeps grootte in het praktijkonderwijs door de respondenten op twaalf à dertien leerlingen wordt geschat. Het merendeel van de respondenten (58 tot 75%) gaf desgevraagd aan dat er verschil bestaat tussen de theoretische en de praktische vakken: bij de theoretische vakken zijn de groepen groter.

Tabel 3.3 Geschatte gemiddelde groeps grootte per leer- of verblijfsjaar in het praktijkonderwijs

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4/5/6*
Gemiddelde	11,8	13,2	13,2	13,2
Minimum	7	10	10	9
Maximum	16	16	16	16
Aantal vestigingen	12	12	12	12

* De maximale verblijfsduur in het praktijkonderwijs is zes jaar.

Over alle leerjaren heen bezien, geldt dat de meeste respondenten (67 tot 83%) van mening zijn dat de gemiddelde groeps grootte niet is veranderd ten opzichte van vorig schooljaar (2015-2016).

We hebben de respondenten (in de interviews) ook gevraagd langer terug te kijken, namelijk over een periode van vijf jaar. Ook in dat geval gaven de meeste respondenten (73%) van vestigingen voor praktijkonderwijs aan dat de groeps groottes periode min of meer gelijk zijn gebleven.

Vakken met de kleinste groepen

In het praktijkonderwijs bestaan de kleinste groepen op het rooster gemiddeld uit 5,2 leerlingen (minimum=1, maximum=12).⁴ Het betreft vooral praktijkvakken (zoals metaal, lassen en tuinbouw). Ook betreft het vakken die vooral in de hoogste verblijfsjaren (de bovenbouw) worden gegeven. Als toelichting voor het relatief lage leerlingenaantal wordt vaak genoemd dat het om keuzevakken gaat die weinig worden gekozen. Daarnaast spelen ook de capaciteit van lokalen en de noodzaak tot individuele begeleiding een rol.

Vakken met de grootste groepen

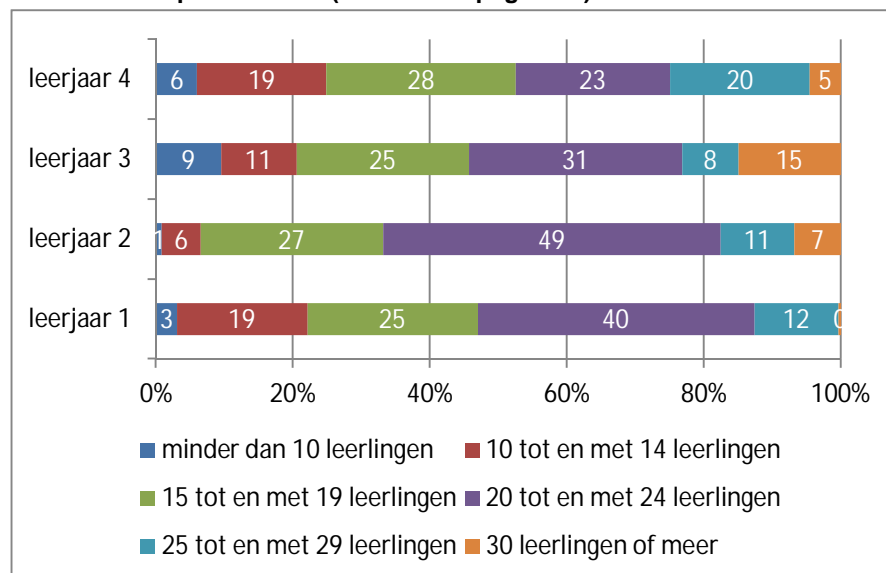
De grootste groepen op het rooster bestaan gemiddeld uit 15,7 leerlingen (minimum=12, maximum=27). Deze grootste groepen komen vooral voor bij de theorievakken en in de bovenbouw. Als toelichting voor het relatief hoge leerlingenaantal geven de respondenten aan dat deze groepen uit het totale aantal leerlingen (van dat jaar en die richting) bestaat. Daarnaast speelt de lesvraag van de leerlingen een rol.

3.4 Vmbo-beroepsgericht

Mate van voorkomen van verschillende groepsgroottes

Figuur 3.3 laat zien dat, over de leerjaren heen bezien, de meeste groepen in het beroepsgerichte vmbo-onderwijs uit minder dan 25 leerlingen bestaan. Grotere groepen komen vaker voor in de hogere leerjaren.

Figuur 3.3 Mate waarin groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster (vmbo-beroepsgericht)

⁴ Een van de twee groepen met één leerling betreft een jongen die, in het kader van een maatwerktraject, zijn trekkerrijbewijs aan het halen is.

Geschatte gemiddelde groeps grootte en de ontwikkeling daarin

Tabel 3.4 laat zien dat de gemiddelde groeps grootte in het beroepsgerichte vmbo- onderwijs door de respondenten wordt geschat op negentien à twintig leerlingen. Het merendeel van de respondenten (88%) gaf aan dat er in de bovenbouw verschil bestaat tussen de avo- en de beroepsgerichte vakken: bij de avo-vakken zijn de groepen groter.

Tabel 3.4 Geschatte gemiddelde groeps grootte per leerjaar in het beroepsgerichte vmbo-onderwijs

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4
Gemiddelde	19,1	21,3	19,7	19,3
Minimum	15	18	16	16
Maximum	24	25	23	23
Aantal vestigingen	9	9	9	9

Voor de onderbouw geldt dat driekwart (75%) van de respondenten van mening is dat de gemiddelde groeps grootte gelijk is gebleven in vergelijking met vorig schooljaar (2015-2016). In het derde en vierde leerjaar liggen deze percentages lager.⁵ Bij deze leerjaren geven respondenten, vaker dan in de onderbouw, aan dat de gemiddelde groeps grootte is afgenomen.⁶ Dit komt overeen met het beeld dat de respondenten in de interviews hebben aangegeven over de ontwikkeling in de afgelopen vijf jaar.

Vakken met de kleinste groepen

In het beroepsgerichte vmbo-onderwijs bestaan de kleinste groepen gemiddeld uit 8,2 leerlingen (minimum=2, maximum=15). Het betreft zowel avo-vakken als beroepsgerichte vakken. Verder worden de kleine vakken met name in de bovenbouw gegeven. De verklaring voor het lage leerlingenaantal komt overeen met die voor het praktijkonderwijs: zowel de keuze van leerlingen, als het type leerlingen spelen hierbij een rol (wanneer er in een klas zorg- of lwoo-leerlingen zitten kan deze niet te groot zijn).

Vakken met de grootste groepen

De grootste groepen op het rooster bestaan gemiddeld uit 30,1 leerlingen (minimum=17, maximum=55).⁷ De grootste groepen komen vooral voor bij de avo-vakken. Ze zijn verspreid over de leerjaren, maar komen relatief vaak voor in de bovenbouw. Als toelichting voor het hoge leerlingenaantal geven respondenten aan dat alle leerlingen het betreffende vak volgen, dat het een combinatie is van twee klassen of dat de grootte van de klas overeenkomt met het beleid dat gehanteerd wordt.

⁵ Respectievelijk 50 procent en 38 procent van de respondenten geeft aan dat de gemiddelde groeps grootte gelijk is gebleven.

⁶ Respectievelijk 38 procent en 50 procent van de respondenten geeft aan dat de gemiddelde groeps grootte is afgenomen.

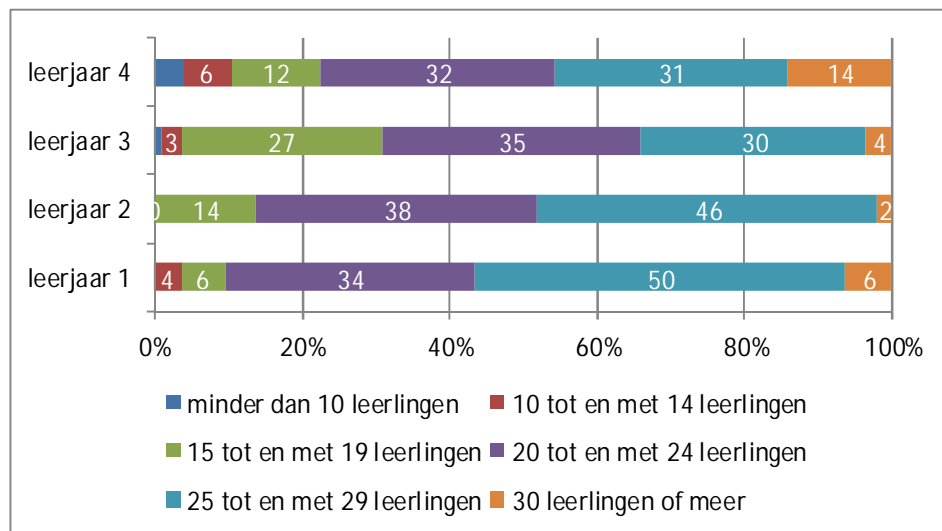
⁷ De 55 leerlingen betreft het vak MVI/D&P; de leerlingen werken gezamenlijk (in een projectvorm) in een studio.

3.5 Vmbo-theoretisch

Mate van voorkomen van verschillende groepsgroottes

Figuur 3.4 laat zien dat, in alle leerjaren, het grootste deel van de groepen uit minimaal twintig en maximaal 29 leerlingen bestaat. Groepen van dertig of meer leerlingen komen vooral in het laatste leerjaar voor.

Figuur 3.4 Mate waarin groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster (vmbo-theoretisch)

Geschatte gemiddelde groepsgrootte en de ontwikkeling daarin

Tabel 3.5 laat zien dat de geschatte gemiddelde groepsgrootte in het theoretisch vmbo-onderwijs ongeveer 24 leerlingen bedraagt.

Tabel 3.5 Geschatte gemiddelde groepsgrootte per leerjaar in het theoretisch vmbo-onderwijs

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4
Gemiddelde	24,4	24,1	23,7	24,3
Minimum	17	19	18	20
Maximum	31	28	29	30
Aantal vestigingen	12	12	11	11

De vergelijking van de gemiddelde groepsgroottes van dit jaar met die van vorig jaar laat geen duidelijk beeld zien. Tijdens de interviews gaven de meeste respondenten (76%) van vestigingen voor beroepsgericht vmbo-onderwijs echter aan dat de groepsgroottes in de afgelopen vijf jaar min of meer gelijk zijn gebleven.

Vakken met de kleinste groepen

In het theoretische vmbo-onderwijs bestaan de kleinste groepen gemiddeld uit 10,5 leerlingen (minimum=3, maximum=16). We vinden deze relatief kleine groepen vooral bij kunstvakken (zoals tekenen en muziek) en in de bovenbouw. Ook in deze onderwijssoort speelt de lesvraag/vakkenkeuze van de leerlingen een belangrijke rol.

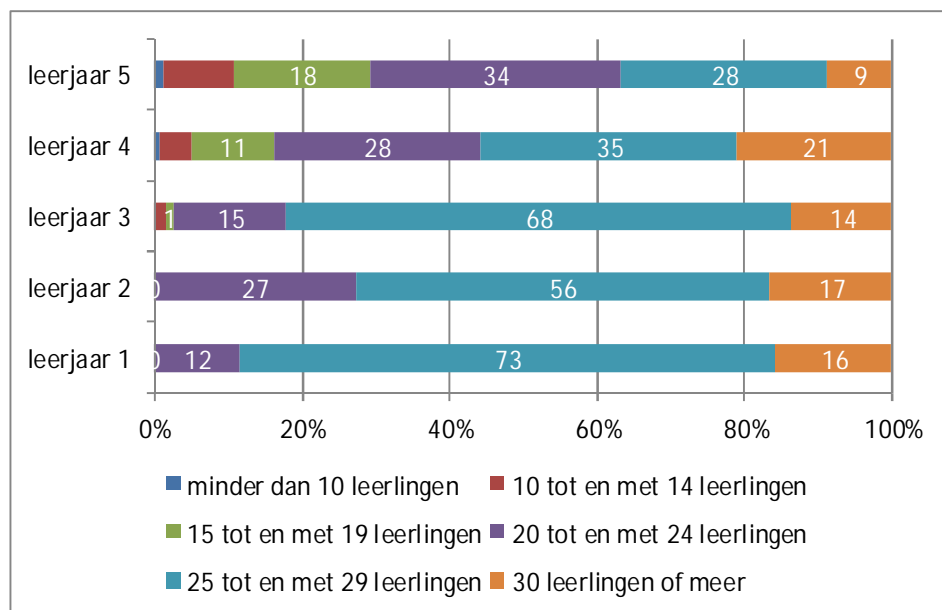
Vakken met de grootste groepen

De grootste groepen op het rooster bestaan gemiddeld uit 30,1 leerlingen (minimum=25, maximum=33). Het betreft verschillende vakken, vooral in de bovenbouw. De respondenten gaven hierbij ter toelichting aan dat door clustering geen andere optie bestaat dan grote groepen. Daarnaast betreft het samengevoegde groepen en groepen die uit de totale stamklas bestaan.

3.6 Havo

Figuur 3.5 laat zien dat groepen van de categorie dertig of meer vanaf het eerste havo-leerjaar vrij regelmatig voorkomen (16 tot 21%). In het examenjaar komen deze grote groepen minder vaak voor (9%). We merken hierbij op dat de gehanteerde gemiddelde maximumgrens in het havo op 30 ligt (zie tabel 2.2) en dat de geschatte gemiddelde groeps groottes in de verschillende leerjaren niet boven de 31 leerlingen uitkomen (zie tabel 3.6).

Figuur 3.5 Mate waarin groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster (havo)

Geschatte gemiddelde groeps grootte en de ontwikkeling daarin

Tabel 3.6 laat zien dat de gemiddelde groeps grootte in het havo geschat wordt op 25 à 27 leerlingen.

Tabel 3.6 Geschatte gemiddelde groeps grootte per leerjaar in de havo

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5
Gemiddelde	27,4	26,9	26,4	26,1	24,6
Minimum	25	24	19	22	20
Maximum	29	31	31	28	30
Aantal vestigingen	10	10	11	11	11

Voor de leerjaren 1 tot en met 4 geldt meer dan de helft (58%) van de respondenten aangeeft dat de gemiddelde groeps grootte gelijk is gebleven ten opzichte van vorig schooljaar. In het vijfde leerjaar lag dit percentage met 45 procent iets lager.

Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van de groeps groottes in de afgelopen vijf jaar geeft driekwart (76%) van de respondenten aan dat deze in die periode min of meer gelijk is gebleven.

Vakken met de kleinste groepen

In het havo bestaan de kleinste groepen gemiddeld uit 10,4 leerlingen (minimum=3, maximum=15). De kleinste groepen komen vooral voor bij kunstvakken en talen (zoals Frans en Spaans) en in de bovenbouw. De respondenten gaven ter toelichting vaak aan dat het gaat om keuzevakken die weinig gekozen worden.

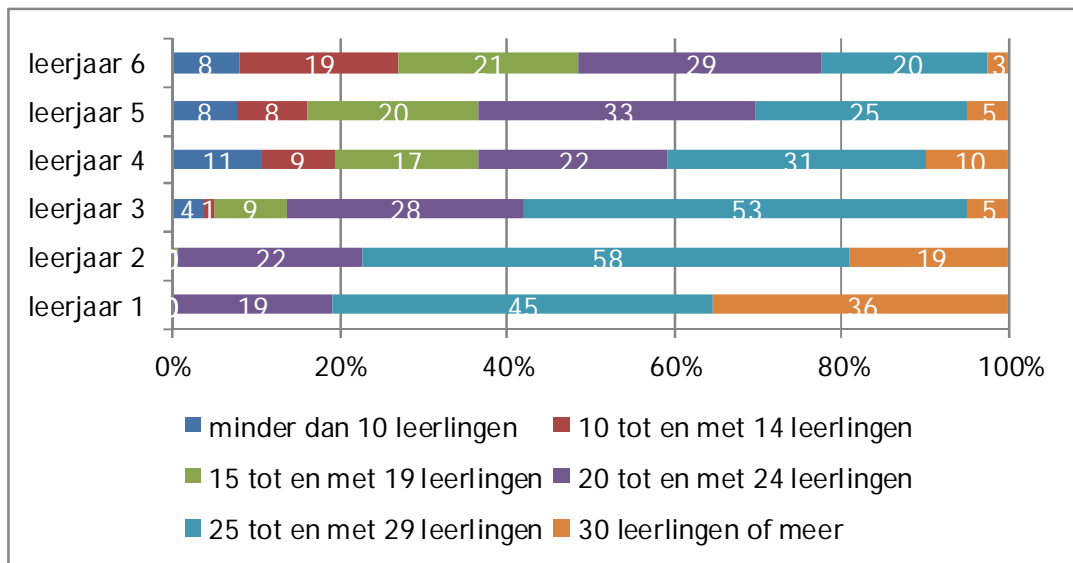
Vakken met de grootste groepen

In het havo bestaan de grootste groepen op het rooster gemiddeld uit 31,2 leerlingen (minimum=28, maximum=35). Wiskunde, geschiedenis en Engels zijn vakken die hier regelmatig worden genoemd. Net als bij de andere onderwijssoorten zijn deze groepen zo groot omdat ze bestaan uit de totale stamklas. Ook de lesvraag van leerlingen speelt een rol (het zijn deels keuzevakken die vaak worden gekozen). Ten slotte bevindt het leerlingenaantal zich soms net onder de 'splitsingsgrens'.

3.7 Vwo

Figuur 3.6 laat zien dat grote groepen (30 of meer leerlingen) in het eerste leerjaar van het vwo vaak voorkomen. Ruim een derde van de groepen op het rooster in dat jaar valt in deze categorie. Ook het tweede leerjaar kent nog een substantieel aandeel grote groepen. Daarna wordt het percentage grote groepen snel kleiner. We merken hierbij op dat de gehanteerde gemiddelde maximumgrens in het vwo op 31 ligt (zie tabel 2.2) en dat de geschatte gemiddelde groeps groottes in het vwo in de regel niet hoger zijn dan 30 of 31 leerlingen (zie tabel 3.7).

Figuur 3.6 Mate waarin groepen van verschillende grootteklassen voorkomen op het rooster (vwo)

Geschatte gemiddelde groeps grootte en de ontwikkeling daarin

Tabel 3.7 laat zien dat de geschatte gemiddelde groeps grootte in het vwo varieert tussen de 23 en 27 leerlingen.

Tabel 3.7 Geschatte gemiddelde groeps grootte per leerjaar in het vwo

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5	Jaar 6
Gemiddelde	27,3	27,4	25,2	23,3	23,1	22,5
Minimum	23	25	22	19	20	17
Maximum	30	34	30	31	29	28
Aantal vestigingen	11	11	11	11	11	11

De vergelijking van de gemiddelde groeps groottes met die van vorig jaar leverde helaas geen eenduidig beeld op. Uit de interviews kwam echter naar voren dat ruim de helft (54%) van de respondenten van mening is dat de groeps grootte in het vwo in de afgelopen vijf jaar min of meer gelijk is gebleven.

Vakken met de kleinste groepen

In het vwo bestaan de kleinste vakken uit gemiddeld 5,1 leerlingen (minimum=1, maximum=14). De kleine groepen komen met name voor bij kunstvakken, bij wiskunde C en bij Grieks. Ook hier zijn de kleinste vakken vooral in de bovenbouw te vinden. De lesvraag van de leerlingen speelt een grote rol bij het ontstaan van kleine klassen (het gaat ook hier weer om keuzevakken die weinig gekozen worden). De lage leerlingenaantallen bij Grieks hebben ook te maken met het kleine aantal gymnasiumleerlingen op de vestigingen.

Vakken met de grootste groepen

In het vwo bestaan de grootste groepen op het rooster gemiddeld uit 31,8 leerlingen (minimum=29, maximum=43).⁸

De grootste groepen komen vooral voor bij de moderne talen (Nederlands, Engels, Duits), economie en wiskunde. Deze grote vakken zijn vrijwel allemaal in de bovenbouw te vinden. Als toelichting voor het hoge leerlingenaantal geven de respondenten aan dat het een gemeenschappelijk vak betreft met een grote stamgroep. Ook worden er klassen gecombineerd waardoor het leerlingenaantal toeneemt, gaat het om vakken die veel gekozen worden, en ligt het aantal leerlingen net onder de splitsingsgrens.

⁸ We hebben, alvorens het gemiddelde te berekenen, twee uitbijters (110 en 91) verwijderd. Deze groepen komen van dezelfde vestigingen betreffen beide het vak ckv. De respondent heeft in de toelichting bij beide groepen aangegeven dat deze leerlingen als één groep in het rooster staan, met vier docenten die rouleren.

4 CASESTUDIES

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk doen we verslag van de vijf casestudies die we voor dit onderzoek hebben uitgevoerd. Het doel van deze casestudies was het nader onderzoeken van de problemen die men ervaart en de (effecten van) de keuzes die men uiteindelijk maakt.

Bij het selecteren van vestigingen voor de casestudies hebben we gestreefd naar variatie op een aantal kenmerken. Het resultaat hiervan is dat één van de cases een vestiging is waar gewerkt wordt met een andere onderwijsvorm (gepersonaliseerd leren) en dat de andere vier cases variëren wat betreft groeps grootte¹ en het soort gebied waar zij gevestigd zijn (wel of geen krimpgebied). De casestudies zijn uitgevoerd middels aanvullende interviews met relevante betrokkenen (directieleden, PGMR-leden, bestuur, et cetera).²

In paragraaf 4.2 schetsen we het algemene beeld dat uit de gevoerde gesprekken naar voren kwam. We besluiten dit hoofdstuk (in paragraaf 4.3) met de afzonderlijke casebeschrijvingen.

4.2 Algemeen beeld

Voor alle cases geldt dat op vestigingsniveau wordt beslist over de grootte van de groepen. De eisen van het bestuur bestaan er alleen uit dat de vestigingen binnen de (door het bestuur gestelde) financiële kaders blijven. Groeps grootte is volgens alle directieleden een belangrijk onderwerp voor de school. De financiën zijn daar de belangrijkste randvoorwaarde, en voor de meesten ook een telkens terugkerend knelpunt. Eén van de directieleden gaf aan dat de financiën voorheen geen belangrijk knelpunt waren,³ maar dit jaar wel. Door reserveringen (onder andere als gevolg van de Wet werk en zekerheid) zit deze vestiging nu krapper bij kas dan in eerdere jaren.

Behalve bij de bespreking van het formatieplan (waar de personeelsgeleding van de MR instemmingsrecht op heeft), komt groeps grootte bij alle cases ook met enige regelmaat als 'los' onderwerp in de MR aan de orde; bijvoorbeeld in

¹ Het betreft hier de geschatte gemiddelde groeps grootte over alle leerjaren heen. Deze varieert van 22,5 tot 28,7 leerlingen.

² Er zijn in totaal tien interviews gehouden: voor elke vestiging twee. Deze interviews vonden deels op locatie (5) en deels telefonisch (5) plaats.

³ De splitsingsnorm is op deze vestiging de laatste jaren echter wel steeds hoger komen te liggen.

het kader van een eventuele beperking van de keuzemogelijkheden voor de leerlingen.

Alle vestigingsdirecties zouden liever kleinere groepen willen maken, maar daar zijn binnen de gestelde financiële kaders geen mogelijkheden voor. Zowel vestigingsdirecties als PGMR-leden zeggen dat docenten in de regel niet blij zijn met (te) grote groepen. *“Een docent is dan voornamelijk bezig met organiseren en kan daardoor te weinig aandacht en instructie geven aan individuele leerlingen.”* Tegelijkertijd beseffen docenten vaak ook dat grote groepen niet altijd te voorkomen zijn.

Vestigingsdirecties en medezeggenschapsraden krijgen zelden tot nooit opmerkingen van ouders en leerlingen over de groeps grootte. Dit komt eigenlijk alleen voor wanneer er in een grote groep ook andere zaken spelen, zoals heel drukke leerlingen of leerlingen die veel begeleiding nodig hebben.

De recente verandering in de Wet onderwijstijd vo wordt door alle vestigingsdirecties als een (meer of minder grote) verbetering ervaren. De verlaging van 1040 naar 1000 verplicht aan te bieden uren per jaar wordt positief beoordeeld. De minder ‘rigide’ wet maakt dat lesuitval als gevolg van ziekte of professionalisering van docenten nu minder snel een probleem vormt. Ook het sneller kunnen doorstromen van leerlingen en de toegenomen mogelijkheden voor het maken van combinaties worden als verbeteringen beschouwd. Eén directielid benoemde (onder andere) dat de discussie over ‘wat onderwijstijd is’ door de recente veranderingen is verbreed: *“In de nieuwe wet is de ouderwetse ‘hokjesmanier’ (leerlingen/leraar/lokaal) niet meer de enige manier om onderwijstijd te omschrijven. Je kunt in overleg met de MR ook andere dingen als onderwijs beschouwen. We zullen hier zeker mee aan de slag gaan.”*

Alle vestigingsdirecties zijn van mening dat ICT kansen biedt voor het onderwijs. Met hulp van ICT kan een school meer maatwerk leveren en leerlingen beter zelfstandig laten werken. Goed materiaal, zoals interactieve en adaptieve software, is daarvoor echter wel een vereiste, evenals het begeleiden en opvoeden van de leerlingen in het gebruik van ICT. Ook moet worden opgelet dat de leerlingen wel bij de eindtermen komen.

Bijna alle geïnterviewden benadrukten in dit kader overigens dat de docent altijd belangrijk zal blijven. Eén van de directieleden verwoordde dit als volgt: *“Een docent heeft een bepaald aantal uren nodig om de leerlingen goed te kunnen leren inschatten. Pas daarna kan hij of zij, door te differentiëren, de leerlingen bieden wat zij nodig hebben.”*

Eén van de directieleden vindt dat wanneer het anders werken met ICT eenmaal goed is georganiseerd, er ook beter gebruikgemaakt kan worden van de mogelijkheden om te schuiven met de onderwijstijd. Een ander directielid zag echter een negatief verband tussen ICT en onderwijstijd. Volgens hem kan ICT helpen het onderwijsproces efficiënter in te richten, waardoor een docent met grotere groepen zou kunnen gaan werken, maar wordt het maken

van deze efficiëncyslag nu ingeperkt door het verplichte aantal uren onderwijs dat de school volgens hem nu eenmaal moet aanbieden.

4.3 Casebeschrijvingen

In deze paragraaf presenteren we de korte, kenmerkende beschrijvingen van de vijf cases.

Duidelijke afspraken en actief zoeken naar oplossingen

Op deze school voor vmbo, havo en vwo⁴ zijn in het formatieplan afspraken opgenomen over de maximale groepsgroottes bij de verschillende onderwijssoorten. Wanneer tijdens het formatieproces blijkt dat deze splitsingsnormen overschreden dreigen te worden, wordt er overlegd met de MR. De in het formatieplan afgesproken maxima kunnen namelijk, mits de MR hiermee instemt, met maximaal twee leerlingen worden 'opgerekt'. Wanneer te kleine (i.e. financieel onhaalbare) groepen dreigen te ontstaan, vraagt de directie de betreffende vaksectie(s) te bekijken welke combinaties mogelijk zijn. De vaksecties doen vervolgens een voorstel dat in de MR wordt besproken.

De school is gelegen in een krimpgebied en is daarom op zoek naar structurele oplossingen voor de (toekomstige) problemen rondom groeps grootte. Dit heeft onder andere geresulteerd in deelname aan een Leerlab.⁵ Ook onderzoekt de school de mogelijkheden om leerlingen bij de beroepsgerichte vakken uit te wisselen met andere scholen en/of een deel van de beroepsgerichte vakken in bedrijven te laten uitvoeren.

Krimp dwingt tot ver vooruit kijken

De school waartoe deze vestiging voor havo/vwo⁶ toe behoort, bestaat uit drie vestigingen. Besluitvorming rondom groeps grootte vindt plaats in het 'directeurenoverleg'. Hierbij wordt, zo geeft de rector aan (net als bij veel andere scholen) uitgegaan van standaarden. Daarbij wordt verschil gemaakt tussen de onder- en bovenbouw: "*Het komt er vaak op neer dat je probeert in de onderbouw winst te halen met grote groepen, om in de bovenbouw kleine groepen te kunnen aanbieden.*" Behalve de beschikbare financiën die de grens stellen en kunnen knellen, zijn ook de keuzes van de leerlingen altijd weer een spannend proces voor de vestigingen. Wanneer die keuzes onhandig uitvallen, is dat niet meteen een probleem, maar op den duur moet men soms toch beslissen om combinaties te maken (bijv. havo 4 en vwo 4 krijgen samen muziek) of niet-verplichte vakken te schrappen. Omdat de school met zware krimp te maken zal gaan krijgen (in 2030 zullen er 30%

⁴ Gemiddelde groeps grootte (in het vwo) = 22,5 leerlingen.

⁵ Binnen Leerlabs krijgen scholen de kans om samen met andere scholen – onder begeleiding van het project Leerling 2020 – te werken aan een vraagstuk omtrent gepersonaliseerd leren.

⁶ Gemiddelde groeps grootte (in het havo) = 26,8 leerlingen.

minder leerlingen zijn), wordt er een strak personeelsbeleid gevoerd en bij alle beslissingen ver vooruit gekeken. Het is de verwachting dat er van de drie huidige locaties uiteindelijk twee over zullen blijven.

Door de beperkingen in het budget zijn er weinig mogelijkheden voor innovaties, zoals het experimenteren met grote groepen en het anders organiseren van het rooster. Ook is er, als gevolg van de huidige lesomvang voor docenten, weinig tijd voor professionalisering en curriculumontwikkeling. Volgend schooljaar gaat men echter proberen om de vwo-leerlingen in de middagen zelfstandig te laten werken. Docenten kunnen de daardoor vrijgekomen tijd dan benutten voor ontwikkeltaken.

Groepsgrootte minder belangrijk door andere visie op leren

Deze school in het midden van het land was eerst een vmbo-school, maar biedt sinds de invoering van het gepersonaliseerd leren dit schooljaar ook de onderbouw van het havo en vwo aan. In de onderstaande box wordt beschreven hoe het gepersonaliseerd leren is vormgegeven.

Gepersonaliseerd leren betekent dat leerlingen de stof op hun eigen niveau en in hun eigen tempo kunnen doorlopen. De mentor vervult hierbij een coachende rol. Deze coaching begint met het (samen met de leerling) stellen van leerdoelen voor een periode van één tot twee maanden. De leerlingen beginnen de dag met hun stamgroep bij de mentor. Elke leerling maakt dan een planning die aansluit op zijn of haar leerdoelen. Tussentijdse monitoring van de vorderingen vindt plaats in wekelijkse mentorgesprekken.

Er zijn dit schooljaar aanzienlijk meer eerstejaarsleerlingen ingestroomd dan vorige jaren: een groei die waarschijnlijk is te danken aan de invoering van het gepersonaliseerd leren. De eerstejaars zijn verdeeld over 'stamgroepen' van maximaal twintig leerlingen (het maximale aantal leerlingen dat een mentor een kwartier per week individueel kan spreken). De school maakt deel uit van een groot bestuur, waarin ook door enkele andere scholen de overstap naar gepersonaliseerd leren wordt overwogen. Het bestuur is van mening dat scholen zich verschillend moeten kunnen ontwikkelen en wil daar ook ruimte voor bieden door de scholen 'op geld' te sturen en geen bovenschoolse kaders voor zaken als groepsgrootte te formuleren. Het bestuur staat achter de invoering van het gepersonaliseerd leren en kent de school, ter ondersteuning daarvan, tijdelijk iets meer budget toe.

Differentiëren met domeinen en professionaliseren met ICT

Op deze groeiende cultuurschool voor vmbo-tl/havo/vwo⁷ wordt het onderwijs aangeboden in domeinen (zie de onderstaande box). Dit maakt het mogelijk om op verschillende manieren les te geven.

⁷ Gemiddelde groepsgrootte (in het vwo) = 24,5 leerlingen.

Een domein is een ruimte waar plaats is voor drie klassen en waarin op verschillende manieren les wordt gegeven in een vak. De eerste manier is 'instructie door de docent'. Dit gebeurt voor één klas tegelijk in een aparte ruimte binnen het domein. De tweede manier is 'werktijd'. De kinderen van twee klassen werken dan zelfstandig aan het vak, waarbij een vakdocent beschikbaar is. De derde manier is 'keuzewerktijd'. Leerlingen werken dan zelfstandig aan een vak naar keuze, waarbij een onderwijsassistent beschikbaar is.

Het werken met domeinen staat los van groeps grootte: er wordt immers nog steeds met klassen gewerkt. De directie zou bij het formeren van de klassen echter liever uitgaan van een 'optimale' omvang dan van de financiële kaders. "Bij klassen van 20 tot 25 leerlingen doe je leerlingen recht qua aandacht die je ze wilt geven."

In verband met een zwakke beoordeling voor twee afdelingen in het verleden, heeft de school de afgelopen jaren stevig ingezet op een kwaliteitssysteem. ICT speelt hierin een belangrijke rol. Zo gaan de drie afdelingsleiders⁸ na elke toetsperiode (4x per jaar) via het managementplatform van het volgsysteem na welke leerlingen op koers lopen, achterblijven, of extra uitdaging nodig hebben. Daarnaast monitoren de vaksecties de kwaliteit van de toetsen: alle docenten moeten twee keer per jaar een toets op vraagniveau analyseren met het RTTI-instrument.⁹

Ontwikkeling richting maatwerk

Op deze vestiging voor vmbo/havo/vwo¹⁰ wordt op dit moment nog vooral klassiek en frontaal onderwijs gegeven. Het is echter de bedoeling dat de school zich steeds meer gaat ontwikkelen in de richting van gepersonaliseerd onderwijs. De eerste stappen hiernaartoe hebben vorm gekregen in twee projecten: een ICT-project (waarin iPads en co-teaching¹¹ worden ingezet) en een project waarin wordt ingezet op differentiatie (een cultuurverandering van procesmatig naar resultaatgericht werken). Daarnaast vindt er een aantal pilots plaats waarin gepersonaliseerd leren wordt benadrukt. Een van deze pilots is bijvoorbeeld de IBC-stroom (International Business College), waarbij 80 procent van het onderwijs in de klas plaatsvindt en 20 procent buiten de klas.

⁸ De afdelingsleiders zijn verantwoordelijk voor de onderwijsprestaties van de leerlingen in hun afdeling.

⁹ RTTI staat voor: Reproductie, Training, Transfer en Inzicht. Een goede toets bevat vragen op alle vier deze cognitieve niveaus. Zie ook RTTI.nl.

¹⁰ Gemiddelde groeps grootte (in vmbo-tl) = 28,7 leerlingen.

¹¹ Bij co-teaching geven twee of meer leraren samen les aan meerdere klassen. Bijvoorbeeld: twee leraren geven samen les aan twee klassen van 30 leerlingen. De aldus ontstane groep van 60 leerlingen kan daardoor ook in andere verhoudingen worden gesplitst in plaats van alleen maar 30-30, waardoor de mogelijkheden om te differentiëren worden vergroot.

Het bestuur streeft naar maatwerkonderwijs en heeft hierover resultaatgerichte doelen in het beleidsplan opgenomen (die door de clusterdirecties moeten worden gerealiseerd). Zo mogen er bijvoorbeeld geen leerlingen meer blijven zitten.

5 CONCLUSIES

5.1 Inleiding

In dit onderzoek is veel informatie over groeps grootte in het voortgezet onderwijs bijeengebracht. De onderzoeksbevindingen geven dan ook voldoende stof om de onderzoeksvragen te beantwoorden. We doen dit in paragraaf 5.2. Daarna gaan we (in paragraaf 5.3) kort in op de mogelijkheden om de bevindingen van dit onderzoek te vergelijken met die van eerder onderzoek naar groeps grootte. We besluiten dit hoofdstuk (en dit rapport) met een korte slotbeschouwing (in paragraaf 5.4).

5.2 Beantwoording onderzoeksvragen

1. Welke beleidskeuzes en afwegingen maken vo-scholen bij het formeren van groepen?

Uit de interviews kwam naar voren dat met name onderwijskundige/ pedagogische en financiële afwegingen een rol spelen bij het bepalen van de groeps grootte. Het is belangrijk dat er in klassen genoeg aandacht is voor de kinderen, maar de keuzes zijn wel afhankelijk van het beschikbare budget. Facilitaire afwegingen, lesvraag en keuzes van leerlingen, personele afwegingen en ontwikkeling van het leerlingenaantal spelen een kleinere rol. Er zijn weinig verschillen tussen de onderwijssoorten.

Wat betreft het hanteren van grenzen aan de groeps grootte blijkt bij alle onderwijssoorten dat er vaker maximum- dan minimumgrenzen gehanteerd worden. De hoogte van de grenzen stijgt met het niveau van de onderwijssoort: in het praktijkonderwijs worden de laagste grenzen gehanteerd en in het vwo de hoogste. De redenen voor het hanteren van grenzen lopen parallel met de afwegingen voor het bepalen van de groeps grootte. Onderwijskundige/ pedagogische afwegingen spelen de grootste rol, gevolgd door financiële afwegingen.

Op het grootste deel van de vestigingen bestaan er praktische richtlijnen voor gevallen waarin groepen te groot of te klein dreigen te worden. Dit zijn (bij alle onderwijssoorten) met name richtlijnen op klassenniveau, zoals het splitsen en samenvoegen van klassen. Ook het versoepelen van de normen voor groeps grootte wordt regelmatig genoemd als praktische richtlijn, omdat dat soms onvermijdelijk is.

Van de verschillende betrokken partijen is de schoolleiding/vestigingsleiding (waartoe de respondenten vaak zelf behoren) het meest positief over de gemaakte keuzes ten aanzien van groeps grootte. Ook de docenten zijn volgens een meerderheid van de respondenten overwegend positief. Bij beide

groepen speelt vooral mee dat zij liever kleinere klassen zouden zien, maar ze beseffen dat dit in verband met de financiële situatie niet mogelijk is.

Van de leerlingen en de ouders krijgt een groot deel van de respondenten geen signalen over de groepsgrootte. Volgens hen houden vooral de leerlingen zich weinig met het onderwerp bezig. Dit beeld werd bevestigd in de casestudies, waarin de geïnterviewde vestigingsdirecties en medezeggenschapsraden aangaven zelden tot nooit opmerkingen te krijgen van ouders en leerlingen over de groepsgrootte.

2. Wat zijn de belemmerende en bevorderende factoren voor vo-scholen bij het komen tot optimale groepsgroottes?

Uit de interviews blijken de beperkingen van de financiële kaders bij alle onderwijssoorten de belangrijkste belemmerende factor te zijn. Het beschikbare budget bepaalt de marges van vestigingen bij de keuze voor grotere of kleinere groepen. Uit de casestudies kwam hetzelfde beeld naar voren: de financiën zijn de belangrijkste randvoorwaarde bij het formeren van groepen.

Ongeveer de helft van de respondenten noemt daarnaast dat op hun school ook de ontwikkeling van het leerlingenaantal en de lesvraag van leerlingen belemmerend werken. Ook de in- en uitstroom van leerlingen heeft invloed op de groepsgrootte. Bij een kwart van de vestigingen spelen facilitaire omstandigheden (ruimtegebrek) een rol.

De maatregelen die worden getroffen om met deze belemmeringen om te gaan, zijn vergelijkbaar met praktische richtlijnen bij te kleine of te grote groepen: maatregelen op klassenniveau worden hier door de meeste respondenten genoemd.

We hebben de respondenten ook gevraagd wat voor hun vestiging bevorderende factoren zijn om tot optimale groepsgroottes te komen. Een derde van hen noemt hier de ontwikkeling van het leerlingenaantal en de lesvraag. Ook de personele omstandigheden spelen (bij een kwart van de vestigingen) een belangrijke bevorderende rol om tot de optimale groepsgrootte te komen. Iets minder dan een kwart van de respondenten noemt de financiële omstandigheden als bevorderende factor.

3. Wat zijn de kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo?

Aan de respondenten is gevraagd of ze mogelijkheden zien van de wet voor de organiseerbaarheid van het onderwijs, voor de groepsgrootte en voor professionalisering en onderwijsontwikkeling. Bij alle drie de thema's gaf de meerderheid van de respondenten aan geen mogelijkheden te zien. Zij zagen geen directe link met de nieuwe wet en/of er was sinds de invoering ervan nog weinig veranderd op hun vestiging.

Wat betreft de organiseerbaarheid van het onderwijs werd door een (ander) deel van de respondenten wel genoemd dat er nu meer flexibiliteit is: er is meer vrijheid/ruimte om bepaalde activiteiten onder onderwijstijd te rekenen en het is makkelijker om te schuiven in de uren tussen de leerjaren.

Bijna een derde van de respondenten zag door de invoering van de wet meer mogelijkheden voor de professionalisering van leerkrachten. Daar is volgens hen nu meer ruimte voor.

Uit de gesprekken die we voor de cases hebben gevoerd, kwam wat betreft de onderwijstijd een positiever beeld naar voren. De recente verandering van de Wet onderwijstijd vo werd door alle vestigingsdirecties in de onderzochte cases als een verbetering ervaren. De wet is minder rigide geworden, er zijn meer mogelijkheden om combinaties te maken, en het begrip onderwijstijd is breder geworden.

4. Wat zijn de kansen en mogelijkheden van de inzet van ICT?

De respondenten voorzien voorsnog wat meer kansen en mogelijkheden van de inzet van ICT. Wat betreft de organiseerbaarheid van het onderwijs ziet de meerderheid van de respondenten meer ruimte voor gepersonaliseerd/gedifferentieerd onderwijs en ziet ongeveer een derde meer mogelijkheden voor het zelfstandig werken van leerlingen.

In verband met de groeps grootte wordt genoemd dat ICT het mogelijk maakt dat leerlingen meer zelfstandig werken, waardoor de klassen groter kunnen zijn. Een groot deel van de respondenten geeft echter ook aan dat ICT niet de rol van docent over kan nemen, en dat grotere groepen niet altijd wenselijk zijn. Ongeveer een derde van de respondenten ziet door de inzet van ICT meer mogelijkheden voor andere vormen van onderwijs. Dit heeft vooral betrekking op het splitsen van groepen (een deel krijgt uitleg van de docent, een deel werkt zelfstandig).

Het merendeel van de respondenten ziet geen kansen van de inzet van ICT bij het creëren van meer ruimte voor leraren om te werken aan professionalisering en onderwijsontwikkeling.

Over het algemeen zien de respondenten wat betreft de inzet van ICT wel kansen en mogelijkheden voor hun vestiging, maar is de uitvoering daarvan nog in ontwikkeling. Het algemene beeld dat uit de cases naar voren komt is ook positief. De in de cases geïnterviewde vestigingsdirecties zijn alle van mening dat ICT kansen biedt voor het onderwijs. Met hulp van ICT kan een school meer maatwerk leveren en leerlingen beter zelfstandig laten werken. Ook in de cases werd overigens vaak opgemerkt dat de docent altijd belangrijk zal blijven.

5. Wat is de feitelijke situatie omtrent groeps grootte op vo-scholen?

We hebben de feitelijke situatie rondom groeps grootte (zoals die in de praktijk op de vestigingen voorkomt) in het voortgezet onderwijs op verschillende manieren in beeld gebracht. Ten eerste hebben we gekeken naar de mate waarin groepen van verschillende groottes op het rooster voorkomen (de

spreiding). Tevens hebben we gekeken naar de geschatte gemiddelde groeps grootte en de ontwikkeling daarin. Ten slotte hebben we de kleinste en grootste groepen op het rooster nader onderzocht (om welke vakken gaat het, in welke leerjaren worden deze gegeven en hoe komt het dat deze groepen relatief klein/groot zijn?).

Uit de analyses met betrekking tot spreiding kwamen duidelijke verschillen tussen de onderwijssoorten naar voren. De kleinste groepen worden gevonden in het praktijkonderwijs en naarmate het onderwijsniveau hoger wordt, komen grotere groepen vaker op het rooster voor. Groepen van dertig of meer leerlingen komen het vaakst voor in het havo en het vwo. Dit hangt ook samen met de in deze onderwijssoorten gehanteerde maximumgrenzen.¹

Over het algemeen kan gezegd worden dat de geschatte gemiddelde groeps grootte toeneemt met het niveau van de onderwijssoort. Dit geldt van praktijkonderwijs tot en met het havo. Het havo en het vwo hebben vergelijkbare gemiddelde groeps groottes. Bij deze onderwijssoorten valt verder op dat de gemiddelde groeps grootte enigszins afneemt met het stijgen van de leerjaren.

Bij bijna alle onderwijssoorten gaven de meeste respondenten aan dat de gemiddelde groeps grootte (zowel in vergelijking met afgelopen schooljaar als in de afgelopen vijf schooljaren) min of meer gelijk is gebleven. In het beroepsgerichte vmbo-onderwijs is er sprake van een verschil tussen de onderbouw en de bovenbouw: in de onderbouw is de groeps grootte vaker gelijk gebleven dan in de bovenbouw. In de bovenbouw is de groeps grootte vaker afgenomen dan in de onderbouw.

Het gemiddelde leerlingenaantal van de kleinste groepen is in het praktijk-onderwijs en in het vwo het laagst. De kleinste groepen komen vooral voor bij de kunstvakken en de talen, en zijn vooral in de bovenbouw te vinden. De keuzes van de leerlingen spelen op alle onderwijssoorten een grote rol bij het ontstaan van kleine klassen, het gaat om keuzevakken die weinig gekozen worden.

Het gemiddelde leerlingenaantal van de grootste groepen is in het praktijk-onderwijs duidelijk lager dan in de andere onderwijssoorten. Wat betreft de vakken die bij deze grote groepen horen, kan geen algemeen beeld worden geschetst. In het havo en vwo komen relatief grote groepen vooral voor bij de moderne talen en wiskunde. Bij vmbo-beroepsgericht zijn het vooral de avo-vakken, en bij praktijkonderwijs vooral de theoretische vakken.² De grootste groepen zijn, net als de kleinste, met name in de bovenbouw te vinden. Deze groepen zijn zo groot om verschillende redenen.

¹ De gemiddelde maximumgrens die de onderzochte vestigingen hanteren, ligt in het havo op 30 en in het vwo op 31 leerlingen.

² Bij vmbo-theoretisch betreffen de grootste groepen een variëteit aan vakken.

Het kan gaan om gemeenschappelijke vakken met een grote stamgroep, maar ook om keuzevakken die veel gekozen worden, of om combinatiegroepen.

5.3 Vergelijking met eerder onderzoek

In 2013 heeft Capgemini een onderzoek uitgevoerd naar de groeps grootte in het voortgezet onderwijs.³ Uit dat onderzoek kwam, net als uit ons onderzoek, het beeld naar voren dat de gemiddelde groeps grootte toeneemt met het niveau van de onderwijssoort. Daarnaast worden in beide onderzoeken min of meer dezelfde maximumgrenzen gevonden en blijken de minimumgrenzen minder vast staan dan de maximumgrenzen.

Wat betreft de ontwikkeling van de groeps grootte komen de beelden uit beide onderzoeken niet overeen. In 2013 gaf het grootste deel van de respondenten aan dat de gemiddelde groeps grootte was toegenomen ten opzichte van het schooljaar daarvoor. In het huidige onderzoek geven de meeste respondenten echter aan dat de gemiddelde groeps grootte min of meer gelijk is gebleven ten opzichte van vorig schooljaar.

5.4 Tot slot

Uit de telefonische interviews en de casestudies die we voor dit onderzoek hebben uitgevoerd, komt het beeld naar voren dat groeps grootte door betrokkenen in het veld vooral als een praktisch probleem wordt gezien waarvoor men, binnen de beschikbare mogelijkheden, naar oplossingen zoekt en deze in de regel ook vindt.

Van de verschillende betrokken partijen is de vestigingsleiding het meest positief over de gemaakte keuzes ten aanzien van groeps grootte. Ook de docenten zijn volgens een meerderheid van de respondenten overwegend positief. Zij zouden weliswaar liever kleinere klassen zien, maar ze beseffen dat dit binnen de gegeven financiële kaders niet altijd mogelijk is.

Voor het benutten van de kansen die de veranderde Wet onderwijstijd biedt, lijkt dit onderzoek te vroeg gekomen. Op directieniveau, en voor een deel ook op afdelingsniveau, worden de kansen echter al wel gezien.

³ In dit onderzoek is aan de hand van een voorgestructureerde vragenlijst de schoolleiding van vijftig scholen bevroegd.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Theoretisch kader groeps grootte

De feitelijke groeps grootte in het vo is het resultaat van een afwegingsproces waarin door de scholen gezocht wordt naar de optimale omvang en samenstelling (in termen van efficiëntie en effectiviteit). Daarbij zijn er natuurlijk verschillen tussen de verplichte vakken die aan iedereen aangeboden moeten worden en de vakken waarvan de omvang afhankelijk is van het aantal leerlingen dat een vak kiest.

Het onderstaande basismodel bakent de kaders af waarbinnen de groeps grootte op een school tot stand komt (figuur B1.1). Het model biedt de eerste handvatten voor het in kaart brengen van verschillende afwegingen die op scholen worden gemaakt om tot een optimale groeps grootte te komen.

Figuur B1.1

Wettelijk vereist lesaanbod

Het lesaanbod op de scholen en de lesvraag worden in eerste instantie bepaald door wat wettelijk vereist is. De wet op het voortgezet onderwijs (artikel 10 t/m 14) geeft de kaders aan voor het onderwijsprogramma en het aantal vakken dat in de verschillende onderwijssoorten verplicht of als keuzevak aangeboden moet worden. Hier worden de vakken weergegeven die in de algemene leerjaren, het praktijkonderwijs, de leerwegen en de sectoren van het vmbo en in de gemeenschappelijke en specifieke delen van de profielen in havo en vwo moeten worden aangeboden. Daarbij is het in dit verband ook van belang welke extra keuzevakken er (bij algemene maatregel van bestuur) zijn aangewezen.

Met betrekking tot het vmbo is hier ook de actuele wetgeving relevant rond de invoering van profielen in het vmbo die per 1 augustus 2016 van kracht is geworden.¹

Ook relevant hier is de Wet op de onderwijstijd vo 2015 die is ingericht om scholen meer ruimte te geven om eigen keuzes te maken over de planning rondom onderwijstijd en die van invloed kan zijn op de keuzes die zij maken in (de planning) van hun lesaanbod.²

Lesvraag en keuzes leerlingen

De ontwikkeling van het leerlingenaantal en daaruit voortvloeiende lesvraag is mede bepalend voor groeps grootte: hoeveel leerlingen moeten er per leerjaar, per onderwijssoort, sector, profiel en per vak verdeeld worden? In het algemeen is het daarbij de vraag hoeveel leerlingen er instromen in de onderbouw en (op resultaat) doorstromen naar de verschillende onderwijssoorten. Meer specifiek: hoeveel leerlingen kiezen er binnen die onderwijssoorten voor een specifieke sector en/of specifiek profiel en welke keuzes maken zij in hun vakkenpakket? Het aantal leerlingen en de specifieke profiel- en pakketkeuzes in de latere fasen zijn bepalend voor de omvang van de stamgroepen en van eventueel te vormen clustergroepen.

De eigen beleidskeuzes van de school en/of het bestuur

De beleidskeuzes op schoolniveau zijn doorslaggevend in de uiteindelijke bepaling van de groeps grootte. In de eerste plaats is het dan de vraag of er een beleid is geformuleerd ten aanzien van de groeps grootte. Wanneer wordt gewerkt met stamgroepen, wanneer met clustergroepen? Welke minimum- en/of maximumgrenzen worden gehanteerd? Zijn er richtlijnen voor het geval het leerlingenaantal een kritische massa (te groot of te klein) bereikt en hoe zien die eruit? Welke keuzes maakt men bij het samenstellen van clustergroepen?

In de tweede plaats kunnen specifieke beleidskeuzes ten aanzien van het onderwijs invloed hebben op de omvang van de groepen. Scholen kunnen specifieke onderwijskundige en pedagogische keuzes (in begeleiding, werkvormen, het gebruik van ICT-voorzieningen en dergelijke) maken die van invloed zijn op de groeps grootte. Deze beleidskeuzes kunnen zowel los van of als antwoord op eventuele groeps grootteproblemen worden gemaakt.

Ten slotte heeft de school aanvullend op de wettelijke eisen nog eigen keuzemogelijkheden in het lesaanbod aan de leerlingen door specifieke keuzevakken aan te bieden of speciale groepen (talentklassen, plusklassen, tweetalige groepen, et cetera) in te richten. Ten aanzien van deze profileringskeuzes kunnen weer specifieke afspraken over de groeps grootte worden gemaakt.

¹ <http://vernieuwingvmbo.nl/wp-content/uploads/2015/07/wetsvoorstel-invoering-profielen-vmbo-en-vernieuwing-beroepsgerichte-examenprogramma-s.pdf>

² Zie: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schooltijden-en-onderwijstijd/inhoud/overzicht-aantal-uren-onderwijstijd/modernisering-normen-onderwijstijd-voortgezet-onderwijs-vo en <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2015-148.html>

Beschikbare middelen, faciliteiten en personeel

De mogelijkheden van de scholen zijn niet onbegrensd, maar worden in de praktijk ingeperkt door hun financiële, personele en facilitaire omstandigheden. Die bepalen de marges van een school in de keuze voor grote of kleinere groepen en de mogelijkheden voor alternatieve les- en ondersteuningsvormen als er knelpunten ontstaan. Kleinere groepen drukken zwaarder op de begroting, dus zal er binnen de beschikbare middelen gezocht worden naar een zo efficiënt mogelijke verdeling van leerlingen over de groepen en lessen. Er zullen bovendien voldoende (bevoegde of benoembare) leraren moeten zijn om de lessen te kunnen verzorgen en/of voldoende ondersteuning om grotere groepen te kunnen begeleiden. Zeker bij tekortvakken of bij specifieke keuzevakken kan een eventueel lerarentekort een rol spelen en leiden tot een grotere groeps grootte. Ten slotte spelen de materiële voorzieningen een rol. Biedt het schoolgebouw voldoende mogelijkheden voor werkbare alternatieven voor de normale groepsomvang, bijvoorbeeld voor het werken in grotere groepen met extra begeleiding? Stellen de praktijkruimtes specifieke eisen aan de omvang? Zijn er faciliteiten beschikbaar voor andere onderwijsvormen voor grotere groepen, 'flipping the classroom' en voor meer ICT-ondersteunde lessen?

BIJLAGE 2
Tabellen bij hoofdstuk 2
Tabel B2.1.a Minimum- en maximumgrenzen in de onderbouw

Onderwijssoort	Aantal vestigingen met een minimumgrens	Gemiddelde minimumgrens	Aantal vestigingen met een maximumgrens	Gemiddelde maximumgrens
Praktijkonderwijs	4	9	12	15
Vmbo-beroepsgericht	5	7	11	23
Vmbo-theoretisch	3	8	12	28
Havo	4	11	12	29
Vwo	5	13	14	30
Totaal	21	10	61	26

Tabel B2.1.b Minimum- en maximumgrenzen in de bovenbouw: kernvakken

Onderwijssoort	Aantal vestigingen met een minimumgrens	Gemiddelde minimumgrens	Aantal vestigingen met een maximumgrens	Gemiddelde maximumgrens
Praktijkonderwijs	4	9	12	16
Vmbo-beroepsgericht	5	7	10	24
Vmbo-theoretisch	4	12	11	29
Havo	6	11	15	30
Vwo	6	12	14	31
Totaal	25	11	62	27

Tabel B2.1.c Minimum- en maximumgrenzen in de bovenbouw: keuzevakken

Onderwijssoort	Aantal vestigingen met een minimumgrens	Gemiddelde minimumgrens	Aantal vestigingen met een maximumgrens	Gemiddelde maximumgrens
Praktijkonderwijs	4	9	13	16
Vmbo-beroepsgericht	6	8	10	24
Vmbo-theoretisch	7	12	11	29
Havo	9	11	15	31
Vwo	6	12	14	31
Totaal	32	11	63	27

Tabel B2.2 Besluitvormingsniveau

Besluitvormingsniveau	n	%
Schoolbreed	36	66%
Verskillend per onderwijssoort	10	18%
Anders	9	16%
Totaal*	55	

* deze vraag werd alleen gesteld aan vestigingen waar meerdere onderwijssoorten worden aangeboden, vandaar dat er totaal 55 antwoorden zijn.

Tabel B2.3 Kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo: organiseerbaarheid van het onderwijs

Kans	n	%
Meer flexibiliteit om het onderwijs te organiseren op het gebied van: personeel	4	6%
Meer flexibiliteit om het onderwijs te organiseren op het gebied van: maken van het rooster	12	17%
Meer flexibiliteit om het onderwijs te organiseren op het gebied van: leerwegplanning	23	32%
Anders	42	59%
N	71	

Tabel B2.4 Kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo: groepsgrootte

Kans	n	%
Meer mogelijkheden om te schuiven in het programma	8	12%
Meer mogelijkheden voor andere inzet van leraren	4	6%
Meer mogelijkheden om maatwerk aan te bieden	12	18%
Anders	51	75%
N	68	

Tabel B2.5 Kansen en mogelijkheden van de nieuwe Wet onderwijstijd vo: professionalisering en onderwijsontwikkeling

Kans	n	%
Meer ruimte om professionalisering in te plannen	19	29%
Meer ruimte om ontwikkeltaken in te plannen	12	18%
Anders	45	68%
N	66	

Tabel B2.6 Kansen en mogelijkheden van de inzet van ICT: organiseerbaarheid van het onderwijs

Kans	n	%
Meer ruimte voor gepersonaliseerd/gedifferentieerd onderwijs	48	66%
Verruimen mogelijkheden voor zelfstandig werken leerlingen	22	30%
Verruimen mogelijkheden voor interactieve lessen	11	15%
Experimenteren met begeleiden op afstand	7	10%
Nieuwe mogelijkheden voor toetsing en feedback	6	8%
Experimenteren met 'flipping the classroom'	5	7%
Efficiënt gebruik van onderwijstijd	5	7%
Bevorderen samenwerking leerlingen	3	4%
Anders	41	56%
N	73	

Tabel B2.7 Kansen en mogelijkheden van de inzet van ICT: groepsgrootte

Kans	n	%
Andere vormen van onderwijs	24	34%
Meer flexibiliteit ten aanzien van het vormen van verschillende groepsgrootte	14	20%
Anders	37	52%
N	71	

Tabel B2.8 Welke (nood-)oplossingen kiest men om met deze belemmeringen om te gaan?

Maatregel	n	%
Maatregelen op klassenniveau	27	37%
Maatregelen op personeelsniveau	17	23%
Maatregelen op leerlingenniveau	11	15%
Schrappen in lesaanbod	7	10%
Anders	42	57%
N	74	

Regioplan

**Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
T 020 531 531 5
E info@regioplan.nl
I www.regioplan.nl**